

**Інститут Східної Європи
Кафедра українознавства
Університету «Львівський Ставропігон»
The Eastern-European Institute, Kafedra Ukrajinovnavstva
University «L'viv Stavropigion»**

Олексій Нирко

**ЯЛТИНСЬКА
«УКРАЇНСЬКА ТРУПА»**

*Світлій пам'яті посестри, педагога-музиканта,
патріота України-Русі Ніни Тимофіївни Потурай
(1932 - 2003)
з глибокою пошаною і вдячністю присвячую.*

**Друкується за рішенням Кафедри українознавства
Університету “Львівський Ставропігійон”,
протокол № 1 від 3 січня 2015р.**

Рецензенти:

Грабовецький В. - доктор історичних наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Калакура Я. - доктор історичних наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Кононенко П. - доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Кононенко Т. - доктор філософських наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Недюха М. - доктор філософських наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Огірко О. - доктор філософських наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Партико З. - доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Сагач Г. - доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства Університету “Львівський Ставропігійон”.

Олексій Нирко

О.29. Ялтинська «Українська Трупа». Наукове видання. - Львів, 2015р. - 44с.

ISBN 978-966-8067-69-3

Монографія вченого і педагога Кафедри українознавства Університету «Львівський Ставропігійон» Олексія Нирка Ялтинська «Українська трупа» досліджує українське театральне мистецтво в Ялті та Криму.

Монографія О. Нирка наголошує, що Ялтинська “Українська трупа” це музично-драматичний професійний театр, створений 1922 року П.П. Делявським та його соратниками.

Дослідник констатує, що ялтинська трупа - це український музично-драматичний професійний театр, створений 1922 року П.П. Делявським та його соратниками для задоволення національних та культурних потреб українців Криму та Ялти...

ISBN 978-966-8067-69-3

©Нирко О.Ф., 2015р.

Ялтинська «Українська Група»*

Ялтинська «Українська група» – це музично-драматичний професійний театр, створений 1922 року П.П. Делявським та його соратниками. Театр мав постійне приміщення у новому Народному Домі (нині кінотеатр "Спартак"), режисуру, відповідний склад акторів, змішаний хор, танцювальну групу, малий симфонічний оркестр, обслуговуючий персонал. Група давала вистави у новому та старому Народних Домах, у міському театрі, курзалі, в профспілкових клубах і оздоровницях Південного берега Криму (Алупка, Алушта, Гаспра, Гурзуф, Корейз, Місхор, Сімеїз та ін.), в Нікітському ботанічному саду, виїжджала на гастролі в Північну Таврію (Запорізька обл.). До 1925 року група юридично підпорядковувалась районній Біржі праці, після 1 травня 1925 року – Всерабісу (Всероссийское общество работников искусства).

Не одержавши підтримки від місцевої влади і уряду Автономної Республіки Крим Російської Федерації, зокрема, в наданні групі державного статусу, вона у лютому 1927 року самоліквідувалася. Переважна більшість акторів перейшла в професійні державні українські театри, кіностудії, філармонії, решта поповнила колективи ялтинської української художньої самодіяльності. Найповніше реалізував ідеї групи Андрій Цемко, заснувавши на її базі український аматорський драмхортеатр, який припинив свою бурхливу діяльність за кордоном наприкінці Другої Світової війни.

Досліджуючи історію українського театрального, хорового, танцювального народного мистецтва, нелегко провести межу між його суто народним виконавством і сценічним втіленням, між його аматорством і професіоналізмом. Різні форми виконавства переплітались своїми витоками та побутованням і доповнювали одна одну. Драматичне дійство споконвіку існує у весільних та похоронних обрядах у славнозвісному вертепі вже новіших часів, у хоровому мистецтві, гуртовому співі молоді на вулиці, в застіллі з нагоди відзначення побутових урочистостей тощо.

Виникнення у Севастополі українського професійного музично-драматичного стаціонарного театру було не випадковим. Перед його появою вже побутувало відповідне українське середовище з багатою традиційною народною культурою. Засновником театру був український актор і антрепренер Данило Данилович Журахівський (1799-1867) відзначався як виконавець комедійних ролей: Возного, Фінтика («Наталка-Полтавка», «Москаль-чарівник» І.Котляревського), Шельменка («Шельменко-денщик» Г.Квітки-Основ'яненка¹) – один з видатних акторів першої половини ХІХ ст., в числі яких були К.Соленик (1811-1851) І. Дрейсіг (1791-1888), Л.Млотковська (1804-1866), Т.Домбровський (? - 1863), Д.Зубович (близько 1820 - 1887) та ін., які закладали «основи майбутнього національного театру»². Д.Журахівський будує в місті 1842 року перше камінне приміщення театру, українсько-російська група якого виступала з надзвичайним успіхом не лише на його сцені, а й гастролувала на півдні України, зокрема в таких містах як Миколаїв, Одеса, Сімферополь, Херсон та інших. Група виступала в Севастополі і під час Кримської війни 1853-1856 рр. перед захисниками Чорноморської твердині.³ Про її високий мистецький рівень свідчить і той факт, що в ній брали участь Йосип Опанасович Петров (1807-1878), народився в Єлисаветграді, українець, видатний бас, один з фундаторів російської вокальної школи;⁴ основоположник сценічного реалізму в російському та українському театрі Михайло Семенович Щепкін (1788-1863)⁵ і знаменитий український актор Іван Християнович Дрейсіг⁶.

У другій половині ХІХ століття, і особливо на зламі ХІХ - ХХ ст., в Криму бурхливо розвивається і функціонує український художній аматорський рух, зокрема драматичне театральне мистецтво (про попередню його історію джерел не знайдено).

За даними доступної нам преси в Севастополі з 1881 р. аматорським драмгуртком керує повірений в судових справах Левко Якович Розумний (? - 1898 р.)⁷.

* Таку офіційну назву мав цей театр, так його називали сучасники і фіксували тогочасні документи. Наприклад: в одній із довідок В.Р. Шаленого-Шуєра, виданих ялтинською районною Біржею праці Кримської АРСР 2 березня 1925 р. за № 314, зафіксовано: "Удостоверение. Предъявитель сего тов. Шаленый Владимир, действительно состоит членом трудового коллектива "Украинская труппа"..."

Під гнітом Емського указу (1876р.) Олександра II (1818-1881), після якого категорично заборонялися вистави українською мовою, гурток ставить російські п'єси, а при послабленні дії цього указу, можливо, включає й український репертуар.

Після смерті Л.Розумного керівником гуртка "любителів драматичного мистецтва" працює А. Журбенко, при якому репертуар добирається повністю український.⁸

Громадський та художній аматорський рух міста Севастополя координувало товариство ім. Тараса Шевченка, яке згуртувало в своїх лавах багаточисленне членство. Товариство мало своє правління під головуванням Є. Муркен*, інтернат і їдальню для жінок з Південної Росії (тобто України - О.Н.), які навчалися незалежно від їх віросповідання.⁹ Товариство організовувало літературні вечори пам'яті Тараса Шевченка (1814-1861),¹⁰ відправляло панахиди в роковини його смерті.¹¹ Аматорські вистави "українського драматичного мистецтва" супроводжував оркестр. 13 грудня 1898 р. у постановці "Сватання на Гончарівці" Г. Квітки-Основ'яненка (1778-1843) "антракти і акомпанемент до опери були виконані аматорським оркестром... під керівництвом диригента М.О. Хортена".¹²

Г.Й. Заголо.
Севастополь. 1928 р.

громадськість і українські (під орудою Цей колектив Тараса Шевченка, Ніщинського Артемовського 1912), в яких юна клубі рибалок драматична

О.А. Петрусенко.
Казань. 1927 р.

місті шанобливо називають оперою. До речі, провідні оперні партії виконує дружина режисера Галина Кайданова – задушевна подруга Оксани Петрусенко.

Микола Гамов – співак-баритон, професійний актор. Грав тільки в українських трупах, зокрема в трупі С. Глазуненка (1870-1934). Виступав як у драматичних, так і в оперних ролях. В опері Станіслава Монюшка (1819-1872) виконує роль Януша.¹⁵ У фіналі однієї з вистав заспіває "Заповіт" Т.Шевченка в супроводі жіночого й чоловічого хорів.¹⁶

При Палаці культури будівельників українською драмою керує Павло Йосипович Братко,¹⁷ згодом заслужений діяч мистецтв, а при Клубі металістів "Красний Октябрь" – Хлюпкін, хормейстер Г.Й. Заголо.¹⁸

Великою надихаючою мистецькою силою в місті, як і на всьому півострові, були виступи професійного хору знаменитого хормейстера і великого патріота України Григорія Митрофановича Давидовського (1866-1952).¹⁹ Він мав щирю дружбу з Г.Й. Заголо. Подарував йому свій рукопис з поголосниками хорової сюїти "Кубань" – нині він у ялтинському музеї кобзарства Криму та Кубані.

Ще на початку ХХ сторіччя тогочасна преса констатувала: "...українцям у Севастополі щастя не зраджує", "севастопольська театральна публіка дуже любить український театр і добре його

* Ініціали до прізвищ взятих з тогочасних газет подаються в російській транскрипції. В даному випадку Е.Муркен "Е" - може бути Єлена, Єлизавета, Єкатерина, а по-українському: Олена, Єлизавета, Катерина, тобто російське "Е" по-українському писалось би О, Е, або К і т.д.

знає".²⁰ Таке ставлення не було випадковістю. Севастополь аж до Другої Світової війни був найбільш українським містом Криму, адже його мешканцями були переважно українці.

Про рівень майстерності і популярності Севастопольського аматорського театру засвідчує і такий факт: в місті одночасно виступали український професійний театр і аматорський Севастопольський при переповнених залах.

У Сімферополі в кінці XIX ст. теж діяв український драмгурток.²¹ Думка про створення в місті аматорського театру остаточно сформувалась 1900 року²² і була реалізована Пшеборовським та професійним актором М.Щербиною уже в 1901 році.²³

Традиція драматичного аматорства стійко втримувалась ще до революційних подій в Україні. Після поразки Української національної революції вона ожила ще в більш активній формі. Найвизначнішим у місті був аматорський театр при міському Будинку культури на Червоній гірці, де ставили "Катерину" М.Аркаса (1953-1909), "Пошились у дурні" М. Кропивницького (1840-1910), "Мазепу" Ю.Словацького (1809-1849), "Казку старого млина", "Про що тирса шелестіла" С.Черкасенка (1876-1940) та інші твори української класичної драматургії.²⁴

Особливо поживалося українське культурно-мистецьке життя в Сімферополі з відкриттям 1927 року української середньої школи, українського клубу й бібліотеки з читальним залом у центральній частині міста по вул. Гоголя, 7. У першому навчальному році було чотири класи. Всього до війни школа мала 8 випусків. Ініціаторами відкриття школи, клубу та бібліотеки були викладачі української мови й літератури, перший її директор керчанин Іван Зборовський (невдовзі усунений з посади) та інспектор Облвно з питань українського шкільництва Криму Гнат Тимофійович Пантелейчук (1898-1985). Клуб мав декілька секцій (гуртків) – драматичну, хорову, танцювальну, кобзарську (перша з відомих капела бандуристів Криму), вишивання, крою та шиття, виготовлення українських народних костюмів тощо. Ці культурно-освітні установи успішно пропрацювали до Другої світової війни (їх доля за роки війни не з'ясована), а після 1945 року своєї роботи не поновили, незважаючи на всі зусилля Г.Т. Пантелейчука та ін.²⁵

Музично-драматичний гурток аматорів під режисурою А.А.Білого розгортає концертно-театральну діяльність у Феодосії.²⁶ Керченська дитяча оперна студія радує глядачів не лише вдома, а й гастролює по Криму, зокрема виступає з дитячою оперою Миколи Лисенка "Коза-Дереза" у Феодосії.²⁷ Відомо, що й у 20-30 рр. XX ст. в Криму активно діяли колективи української художньої самодіяльності. Це, насамперед, драматичні, танцювальні та хорові гуртки і навіть симфонічні ансамблі, наприклад, у Керчі при клубі ІТП (Інженерно-технічних працівників) металургійного заводу ім. Войкова (директор заводу Гулига – заарештований з дружиною в роки "єжовщини") був драмхортеатр, який здійснив постановку п'єси М.Старицького "Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці" та інші, опери "Запорожець за Дунаєм", "Наталку Полтавку" і навіть відважились на постановку опери М. Лисенка "Тарас Бульба", але не змогли ("важка музика") і виконували лише уривки.

В.М. Кулинич.
Сімферополь. 1960 р.

Клуб промкооперації та держторгівлі (директор **Василь Мусійович КУЛИНИЧ – 1901-1972**) мав 152 актори-аматори, що утворювали змішаний хор, танцювальний і драматичний колектив, який ставив п'єси: "Борці за мрії" та "Жидівку-вихрестку" І.Тогобочного, "Дай серцю волю – заведе в неволю" та "Невольник" М. Кропивницького, "Мартина Борулю" І.Карпенка-Карого, "Наталку Полтавку" І. Котляревського - М.Лисенка. Усього у В.М.Кулиничача було 116 п'єс класичного українського репертуару, які він мріяв поставити.

У симфонічному ансамблі, що супроводжував в основному оперні вистави, були перша і друга скрипки, альт, віолончель, флейта, кларнет, тромбон, контрабас і барабан.²⁸

Велику роль у розвитку хорового мистецтва в місті відігравав ялтинський український хормейстер і педагог **Яким Васильович САКУН (1875-1962)**. Він працює і в Керчі з 1923 по 1934 р.,²⁹ потім знову повертається в Ялту. Про наявність історичних кобзарів у Керчі свідчить і В.М.Кулинич. До речі, він мав нагоду зустрічатися з ними, а в одного навіть придбав бандуру, інкрустовану перламутром. Говорив, що керченські бандуристи того часу були тісно пов'язані з кубанськими...

Захоплення українським театральним мистецтвом прокотилося барвистим фейерверком по всіх містах і населених пунктах Криму, а також активно приживалось у військових частинах, що дислокувались на півострові: в Севастополі ставляться українські вистави "нижніми чинами Чорноморського флоту",³⁰ в Ялті акторські ролі, у тому числі й жіночі, виконують солдати і офіцери.³¹ У Феодосії українські вистави даються "нижніми чинами місцевого гарнізону" з благодійною метою.³² Збір з вистав іде для інвалідів війни,³³ "... на користь 450 осіб татар...",³⁴ "на користь тих, що постраждали від неврожаю",³⁵ малозабезпеченим учням³⁶ тощо. Нерідко українські аматори дають платні вистави на користь армії та флоту. Наприклад, увесь збір з постановки "Сватання на Гончарівці" передається на посилення російського флоту.³⁷ Подібні приклади далеко не поодинокі.

Перші документальні свідчення про наявність українських гуртків художньої самодіяльності в Ялті дають академік **Агатангел Кримський (1871-1942)** та Микола Левченко у книзі "Нові знадоби до життєпису Степана Руданського", виданій Всеукраїнською Академією наук у Києві 1926 року. В ній говориться, що С.Руданський "допомагав українським гурткам" (йдеться про 1863 р.) Отже, в тодішній малочисленій Ялті (1864 року в Ялті було 53 будинки і 1112 мешканців)³⁸, місцеві українці плекали свою культуру в аматорських колективах, які, ймовірно, були драматичними, хоровими і танцювальними-найбільш типовими і розповсюдженими на ті часи формами задоволення художньо-естетичних потреб української людності. Даними про їхню діяльність і довготривалість ми не володіємо. Можна припустити, що після горезвісного Емського указу 1876 р. про заборону українського слова, і зокрема вистав, вони припинили своє громадське функціонування і побутовали в домашніх умовах, а, можливо, тимчасово й перестали існувати.

Одне з відомих чергових повідомлень про участь ялтинських аматорів у виставі, здійсненій місцевим артистом Ф.Н. Петуховим, дає газета «Крымский курьер» за 21 лютого 1901 р. У ній, крім аматорів, брали участь й українські професійні актори. Ставили "Наталку Полтавку" І. Котляревського (з музикою М. Лисенка), і комедію М. Кропивницького "По ревізії".³⁹ Рецензент, зокрема, підкреслив: "незважаючи на те, що багато хто із виконавців грали перший раз у своєму житті, вони дуже мило провели свої ролі, і публіка, що заповнила театр, багато аплодувала учасникам вистави".⁴⁰ В наступних публікаціях преси повідомлялося про аналогічні виступи, здійснені Тамариним-Диташидзе,⁴¹ В.К. Панасом⁴² та ін.

У 1905 році розпочав свою триумфальну діяльність стаціонарний напівпрофесійний музично-драматичний народний театр, створений режисером-професіоналом й відомим комедійним актором Петром Кіндратовичем Націлевичем (1873-1927)⁴³ за участю артистки-співачки Марії Йосипівни Азовської (1870-1921), артистки трьох труп М.Кропивницького і його учениці.⁴⁴

Під керівництвом П.Націлевича театр працює до 1918 року і закладає в Ялті міцні підвалини для створення професійної "Української трупи"

У ялтинському селищі Масандра (в слобідці, як тоді її називали) ще з XIX століття працював хор і драмколектив, очолюваний Павлом Михайловичем Восковим (загинув із старшим сином у 1918 році). Павло Михайлович належав до свідомих ялтинських українців, активних громадських діячів і провідних музик міста, зокрема, грав у відомому тоді симфонічному ансамблі О.О.Кусевичького (збереглася світлина, на якій 13 високоінтелегентних оркестрантів). Репетиції і вистави драмколективу й хору проходили в приміщенні управління винзаводу, у просторій кімнаті бухгалтерії. Клубу в селищі не було, лише після революції будинок управління перетворено в клуб, який функціонував до Другої світової війни. Ставили класику. Співали українські народні пісні та хорові твори українських композиторів.

Одним із найактивніших учасників колективу було подружжя **РАДЗИВІЛ – Степан Миколайович (1874-1942)** та Марія Петрівна (1879-1955). Особливо відзначався Степан Миколайович декламацією жартів, переважно гуморесок Степана Руданського (1834-1873). Предок Степана Радзивіла – поляк за походженням, втік з Польщі на Запоріжжя, – прийняв православ'я і став козаком. Після розгрому Запорозької Січі військами Катерини II (1729-1796) Радзивіли чумакували, нажили достаток, поселились у місті Остер. Степан Радзивіл захопився виноробством. У 1903 році подружжя переселилось до Ялти. Це була культурна, освічена, національно свідома родина. Мали українську бібліотеку, систематично передплачували

С.М. Радзивіл.
Ялта. 1920 р.

українські видання, зокрема "Літературно-науковий вісник" зі Львова та ін. Марія Петрівна була в близькій дружбі з Марією Павлівною Чеховою.

(Радзивіли жили поруч музею А.П. Чехова по вул. Чехова, нині провулок Музейний, 7.)⁴⁵ Такі й подібні люди складали ядро української громади селища і немало робили для піднесення української культури.

Наскільки згуртованою й активною була масандрівська громада, засвідчує й той факт, що після Лютневої революції 1917 року вона виступає в Ялті на демонстраціях і мітингах окремим гуртом. С.М.Радзивіл, а він був ще й професійним художником-фотографом, зафіксував момент, коли їх громада йшла по вулиці Пушкінській, біля приміщення теперішнього краєзнавчого музею, з жовто-блакитним стягом і транспарантом з написом: "Хай живе Вільна Україна вкупі з вільною Росією!" (Світлина в архіві автора).

Танцювальним масандрівським гуртком у радянський час керував Петро Францович Рижик. Найактивнішими учасниками були Асе Абдурманова (кримська татарка), Маргарита Бабриш, Алла Благоднарова, Неоніла Новиченко (фото 1937 р.).⁴⁶

О.О. Приварова.
Ялта. 1934 р.

У іншому приміському селищі Лівадія працював український драмхоргурток Михайла Захаровича Купченка – культпрацівника санаторію. Гурток 1931 року розділився на драмтеатр і хор (хормейстер Зінкевич працював у Варшаві з військовими хорами, концертмейстер Шмельова). Ставили як класичні, так і сучасні п'єси, зокрема, "Нахмарило" та "Серед бурі" Бориса Грінченка (1863-1910), "Наймичку" І.Карпенка-Карого, "Наталку-Полтавку" М.Лисенка (Наталка – **Олександра Олексіївна ПРИВАРОВА (1914-1991)**), "Родину Щіткарів" Мирослава Ірчана (1897-1937) та ін.

Згодом хором керував Лутак, концертмейстер – Ніна Шкуратова. Виконували українські народні пісні, такі як "Батенько лає – матуся благає: "Іди, доню, заміж, поки молодая...", "Дозволь мені, мати, криницю копати", "Кину кужіль на полицю", "Пливе човен", "Рече та стогне Дніпр широкий", "Усі гори зеленіють". Солістом хору був полтавець, бас Павло Семенович Сидорів. З Євфросинією Сафронюк з Кубані з великим успіхом виконували дует Карася і Одарки. Аналогічні гуртки студії та хори засновуються й діють і при інших клубах міста (ім.1-го Травня, промкооперації тощо).⁴⁷

Не менш активно організовується і функціонує сугубо хорове мистецтво. Особливо чітких професійних форм набуває воно під керівництвом визначного педагога, регента-хормейстера та громадського діяча Якіма Васильовича Сакуна. Він прибув до Криму 1901 року з міста Опішні уже сформованим майстром. На музично-педагогічній роботі перебував півсторіччя. Керував церковними і світськими хорами, які об'єднував у зведені колективи. Давав духовні і світські концерти не лише в Ялті, а й на всьому Південному березі Криму.⁴⁸ За свідченням старшої доньки Таїсії, у період революційного піднесення згуртував стоголосий революційний хор, з яким виступав на майданах, маївках. Хор навіть виїжджав на човнах у море, де виконували заборонені антидержавні пісні. Я.Сакун був і одним із перших організаторів у місті радянських хорів. В їх репертуар обов'язково включались революційні пісні, а також незмінно виконувались хорові сюїти Григорія Давидовського "Бандура", "Кобза" і знаменита хорова поема "Україна".⁴⁹ Ці твори в той час були дуже популярними і виконання їх засвідчувало високу мистецьку репутацію хорових колективів.²⁵

За 50 років педагогічної (незмінно викладав музику та співи з 1901 по 1951 роки в Ялті, а також у Керчі) й музично-громадської діяльності Яким Васильович заклав міцний фундамент хорового виконавства в Криму, впровадив нотну грамоту в школах, підготував і зініціював грандіозні "Свята пісні" в Ялті, які проводились щорічно з 1952 р.⁵⁰

Ще на значніші вершини хорове мистецтво півострова підняв Прокіп Минович Сапсай (1886-1929) у 20-ті роки ХХ століття. Ні до, ні після нього (досі) хорова культура Криму не сягала таких мистецьких вершин.

Згідно з повідомленням преси, свідченнями сучасників та іншими документальними матеріалами, таких, як світлини, афіші, програми, примірники друкованих і переписаних п'єс та окремих ролей, український театральний рух у Криму взагалі, а в Ялті зокрема являв собою безперервний процес, починаючи з ХІХ століття. Український напівпрофесійний театр Петра

Націлевича працював навіть і в період Першої світової війни. Коли ж 1918 року він виїхав до Ростова-на-Дону, то вистави режисерував Л.Малюженко, один з найталановитіших його учнів і соратників.

Загальновідоме мистецьке піднесення українських культурних сил в міжвоєнний час і особливо в 20-ті роки. Навіть у період німецько-фашистської окупації вони не припиняли свого функціонування. А драматично-хорова труппа Андрія Цемка, створена на базі ялтинської "Української труппи" і Хору Сапсая, постійно виступала в міському театрі та установах культури Південного берега Криму. 1942 року за наказом окупаційної влади 29 осіб труппи виїждять до Німеччини обслуговувати невідільницькі табори. Мистецький колектив, який мав назву "Ялта", базувався в столиці третього Рейху – Берліні. Всі його учасники жили в готелі "Пфельцергоф" по Фрідріхштрассе, щоправда, тільки до перших гастролей, бо саме під час гастролей його розбомбили союзники, і "Ялту" поселили в інший готель. Виробничо-творчі проблеми, поновлення програм та їх апробація проходили у Він'єті – палаці актора. "Ялта" концертує не тільки у великих містах, таких, як Берлін, Гамбург, Магдебург, а й у менших – переважно Німеччини й Австрії.⁵¹ В Італії давали концерти і перед солдатами РОА (Русской освободительной армии) генерал-лейтенанта А.Власова, в якій були й українці. Виступали в містах Болонья, Венеція, Сан-Маріно, Чізна та ін., не дійшли сто кілометрів до Риму (А.Ротач-Кочетова).

Українська національна революція 1917-1920 рр. розковує національну свідомість українського народу, створює незнані передумови для потужного імпульсу відродження і розвитку рідної культури, насамперед на етнічних теренах Великої України. Зокрема, в Ялті засновується Українська громада Південного берега Криму. Голова громади Павло Єрофейовий Горянський (1878-?), педагог, літератор, громадський діяч⁵². Яка складається з окремих громад регіону: Алупкінської, Алуштинської, Гурзуфської, Гаспринської, Кореїзької, Місхорської, Сімеїзької та Фороської. Кожна автономна громада мала свого голову. Правління громади ПБК перебувало в Ялті. До його складу входили і голови автономних громад. Воно очолювало й координувало громадську й культурологічну діяльність від великої Алушти до Фороса.

Силами Ялтинської громади 31 травня ст.ст.1917 року у приміщенні Олександрійської чоловічої гімназії⁵³ відкривається перша українська бібліотека. Нині там Інститут винограду і вина «Магарач» Української Академії аграрних наук (вул.Кірова, 31).

М.А. Берлин.
Ялта. 1965 р.

У квартирі Я.Л.Малюженка збереглося п'ятнадцять бібліотечних книжок. На них позначено: «Печатка Ялтинської Української громади» або стоїть штамп «Ялтинська Українська громада» ... дня 191... г. Ялта», а на деяких книжках печатка і штамп. Тут же три зшитки з п'єсами, власноручно переписаними Я.Л.Малюженком. **Марія Андріївна БЕРЛИН (1902-1992)**, що мешкала в квартирі Малюженка після його смерті, передала книги автору цієї статті. Нині вони зберігаються в «Ялтинському музеї кобзарства Криму та Кубані» та в «Ялтинському музеї Лесі Українки».

Українська бібліотека проіснувала недовго і, за наявними даними, була розгромлена більшовиками-окупантами.

Цим повідомленням завершується перша, так би мовити, вступна частина пропонованої праці. Але і в ній лише штрихи, обірвані пунктирні лінії, окремі розрізнені фрагменти великої цілісної картини могутньої, багатогранної української народної культури сонячного Криму. З труднощами вдалося зібрати і висвітлити хоч те, що попалося під руку за довгі роки пошуків. Я не професійний дослідник, а лише аматор у повному розумінні цього слова, але мене бентежить те, що з кожним роком на цей неоціненний мистецький, а може й більше - національний скарб – лягає все товщий і товщий шар забуття й безпам'ятства. Те, що надруковано, може, й не згине. Через сто, двісті років його розшукають. А те, що так щедро і дбайливо зберігала людська пам'ять ще у шістдесяті роки минулого ХХ століття, вже кануло у небуття. Кому, наприклад, і про що тепер повідає Марія Берлин? Кому передасть реліквії минулого? Мені немало пощастило, що я розшукав цих людей (вічна їм пам'ять!) і встиг зафіксувати їхні сповіді. Марія Берлин, Олександра Приварова, Олена Рибаківська, Антоніна Ротач, Таїсія та Олександра Сакун, Марія Сидорчук, Валентина Томашевська, Олександр Борисенко, Петро Дзеульський, Михайло Дмитріїв, Петро Радзивіл (син), Володимир Шалений-Шуер та багато інших. Де Ви тепер? Вас не буде ніколи... Але якби не

Ви, не виринула б із небуття ялтинська "Українська трупа". А скільки ще залишилося таких труп у нашому минулому? Лише про частину з них я й подав деякі відомості у цій вступній частині.

Ідея створення професійного українського музично-драматичного театру в Ялті зародилася ще в XIX столітті в середовищі української громадськості задовго до появи на півострові мандрівних українських професійних труп (одна з них - трупа Михайла Старицького, після театру Д.Д. Журахівського, гастролує в Криму з 1886 року). Гадаємо, що ідея театру в Ялті набула виразного окреслення уже за часів Степана Руданського (1834-1873), який жив і працював у місті з 1861 по 1873 роки. Поет не лише морально, а й матеріально активно допомагав українським гурткам художньої самодіяльності та, можливо, зважаючи на панівний потяг українських аматорів саме до театрального мистецтва, створив у Ялті 1862 року драматичний етюд "Чумаки", перероблений у 1871 році. До речі, це єдиний оригінальний твір, написаний ним в ялтинський період життя. Якщо в Севастополі український професійний театр було запроваджено у 40-х роках XIX ст., то ідея ялтинського театру не змогла реалізуватися через Валувський циркуляр (1863 року) та Емський указ (1876 року). Останній з них, за висновком Миколи Міхновського, прирік Україну на національну смерть.⁵⁴ Лише після цензурних полегшень, спричинених революційними подіями 1905 року, вона розпочала реально реалізовуватись. Ідея театру була сформульована, так би мовити, офіційно рецензентом на сторінках ялтинської газети "Крымский курьер" від 27 грудня 1905 року за №175. Йшлося про чергову постановку Петром Націлевичем п'єси І.П.Котляревського – М.В. Лисенка "Наталка Полтавка" та "веселого бойового фарсу", "Слушаю, Ваше благородіє" (тоді ще діяв "братський", драконівський закон для українських труп про одночасну постановку української й російської п'єс на однакову кількість актів). Автор рецензії констатує: "Остання, що відбулася в залі громадського зібрання малоросійська вистава, заслуговувала того, щоб про неї поговорити детальніше, оскільки ця вистава доказала, що, при наявності умілого режисера, наші ялтинські аматори, які блискуче зарекомендували себе уже в декількох виставах, можуть утворити в Ялті постійну Малоросійську трупу і поставити справу малоросійської сцени набагато вище, ніж ставлять її ті, що іноді заглядають до нас, в більшості захудалі, провінційні, професійні трупи.

Аматори, взагалі, доказали, що в їх середовищі – люди з вогником, а іноді прямо-таки з іскрою Божою, і при тому з пристрасною любов'ю до театру, з готовністю працювати на сцені цілком добросовісно. Є серед них люди з високим художнім смаком, люди, яким потрібна лише відома школа, щоб триматися на сцені не гірше за багатьох і багатьох професіоналів".⁵⁵

Уже в той час ідея українського театру вилилась в стаціонарний напівпрофесійний музично-драматичний народний театр Петра Націлевича, який успішно функціонував з 1905 по 1918 рік.

Після революції 1917 року всі працівники української сцени, які на той час перебували в Ялті, були на обліку в Українському трудовому колективі (УТК), який числився при Ялтинській районній біржі праці Народного Комісаріату праці Кримської АРСР. Біржа містилася в будинку по вулиці Виноградній, нині вул. А.П.Чехова, 11, де зараз будинок творчості дітей і юнацтва. З членів УТК та місцевих акторів-аматорів і склався професійний музично-драматичний театр "Українська трупа", ініціатором створення якого була Наталія Миколаївна Метницька (1890-1960).

Революційні потрясіння і громадянська війна закидають її з чоловіком, царським акцизним чиновником, в Ялту. Велика шанувальниця українського театру, інтелігентна і високоосвічена, вона, познайомившись з акторськими силами міста, дійшла висновку про можливість і необхідність організації професійної трупи. З міста Олександрії запросили молодого, але вже досвідченого актора і режисера Павла Петровича Делявського (?-1941). Він і очолює "Українську трупу" як головний режисер.

У 1922 р. в Будинку оборони при профспілковому клубі імені III-го Інтернаціоналу працює драматично-хоровий гурток Прокопа Миновича Сапая, який за винятково короткий час, згуртувавши основну масу Ялтинських талановитих аматорів, почав з успіхом ставити в місті п'єси і давати хорові концерти.

Драматично-хоровий гурток, або драматично-хоровий театр – це синкретичний вид художнього аматорського мистецтва, прототип майбутніх ансамблів пісні й танцю та народних хорів. Склад: хор, солісти-вокалісти, драматичні актори, танцювальна група, іноді симфонічний ансамбль, режисер, хормейстер, піаніст-концертмейстер. Частіше хормейстер і режисер були в одній особі. Між виконавцями теж не існувало різкого розмежування. Як правило, ті самі актори

виступали в різних ампула: грали ролі, співали, декламували, танцювали тощо. Вистави-концерти проходили в двох відділах: у першому виступав хор, у другому ставились частини або уривки з драм чи опер українського класичного репертуару. Великою популярністю користувалися сцени: Карася і Одарки, з опери Гулака-Артемовського "Запорожець за Дунаєм", "Вечорниці" П.Ніщинського до драми Т.Шевченка "Назар Стодоля" та ін.

Д.П. Каневський.
Сімферополь. 1980 р.

У фіналі виступала танцювальна група, яка в супроводі хору у всьому складі виконувала танцювальні картини, сюїти, окремі народні танці під акомпанемент фортепіано чи малого симфонічного ансамблю і хору. У Севастополі серед найвідоміших були колективи П.Й.Братка, М.Гамова, А.Журбенка, Г.Й.Заголо, М.Дяченка, Л.Мови,⁵⁶ Л.Я.Розумного, Хлюпкіна та М.О.Хортена, у Ялті – драматично-хорові гуртки П.М.Воскового, П.П.Делявського, М.З.Купченка, П.К.Націлевича, В.К.Панаса, Ф.К.Петухова, П.М.Сапсая, Тамаріна-Деташідзе, А.П.Цемка та хори Я.В.Сакуна, у Феодосії – А.А.Білого, у Керчі - В.М.Кулинича, у Сімферополі – Пшеборовського, М.Щербини та хори **Дмитра Петровича КАНЕВСЬКОГО (1905-1983)**.

П. Делявський за згодою і при повній підтримці П.М.Сапсая з його акторів-аматорів та акторів-професіоналів “Українського трудового колективу” формує “Українську трупу”. Співрежисерами трупи стають Марк Згода, Віталій Захаржевський та Прокіп Сапсай; директором-адміністратором - Олександр Борисенко, корінний ялтинець. Провідними акторами - Валентина Долинська, Олександра Росич, Оксана Ряска, Валентина Томашевська, Катерина Харченко, Іван Гай, Яким Малюженко, Борис Радченко, Микита Харченко та ін. При театрі були художник-декоратор, гример, перукар, костюмер, касир, працівники сцени. Вдалося встановити прізвища 32 учасників трупи, щоправда, деякі з них – були просто псевдонімами. Наприклад, Буйний, Згода, Долинська, Хмурий, Шалений. Можливо, й інші прізвища є псевдоніми. Є дані, що Долинська – це Харченко, Ряска – Рясна, Хмурий – Ткаченко, Шалений – Шуер. Прізвища Буйного й Марка Згоди не встановлено. Подаємо, на нашу думку, далеко не повний список учасників “Української трупи”:

Борисенко Олександр Іванович
Босих ...
Буйний...
Гай Іван Михайлович
Гаєвський Михайло
Горський Олександр Володимирович
Делявський Павло Петрович
Долинська Валентина
Зайцев Олександр
Захаржевський Віталій Степанович
Згода Марк ...
Івасенко Валерія Трохимівна
Литвиненко Анастасія Євгенівна
Малюженко Яким Леонтійович
Метницька Наталія Миколаївна
Орлова Марія
Радченко Борис Трохимович
Росич Олександра
Ряска Оксана
Сапсай Прокіп Минович
Смирнов...
Соболь Антоніна Іванівна
Томашевська Валентина Георгіївна
Харченко Валентина Микитівна
Харченко Катерина Іванівна
Харченко Микита Григорович

Харченко Григорій Григорович
Хмурий Василь Олександрович
Холодовський Аркадій Борисович
Цемко Андрій Павлович
Шалений-Шуер Володимир Рейнгольдovich

Хотілось би висвітлити мистецько-життєві характеристики визначніших учасників трупи, відомості про яких збереглися повніше. Зупинимося на конкретних іменах.

МАЛЮЖЕНКО Яким Леонтійович

(1880-1948 рр.) – легендарний актор-аматор, якому за обдарованістю, популярністю, вірністю і відданістю українській мові та культурі не було рівних в Ялті. В побуті, в приватному спілкуванні, на репетиціях, в театрі П.Націлевича та П.Делявського він користувався виключно рідною українською мовою. Писав російською – так в'їлася йому в душу шкільна наука та службова канцелярщина. „Був красенем. Мав чорний чуб, пишні вуса і голубі очі” (Марія Берлин). За наявними даними, родом з Опішні (Сумщина).

Я.Л. Малюженко.

Ялта. 1903 р.

Прибув у Ялту 1902 року із старокозацького полкового міста Стародуба (Стародубщина – нині Брянська область Росії). Працював прикажчиком-гастрономістом, згодом незмінно бухгалтером. Ще у Стародубі брав участь в українському театральному русі, про що засвідчує й одна з власноручно переписаних п'єс з автографом: "Жидівка-вихрестка. Стародуб іюня 2-го 1902 г." В Ялті з перших днів включається в концертно-театральну діяльність. Завдяки неординарним сценічним даним, досконалому знанню життя і звичаїв свого народу, набутому в попередні роки, акторському досвіду, одержаному в Стародубі, він з перших кроків на ялтинській аматорській сцені посідає одне з провідних місць. Лише за 1905 рік ялтинська газета "Крымский курьер" позитивно відзначає гру Якіма Малюженка на аматорській сцені 10 разів (№161-288).

Яким Малюженко виступав і в складі професійних мандрівних труп, що гастролювали в Ялті. З трупною Глазуненка навіть виїжджав на гастролі за межі міста (як згадує М.Берлин). Любив читати монологи. Свої ролі знав напам'ять, на пробах ходив по сцені та лиш покручував вуса. У старшому віці фарбував вуса та одягав перуку. Мав виняткової краси і широкого діапазону ліричний тенор. "Співав Яким Леонтійович, - згадує Марія Берлин, - краще від Козловського і Лемішева. Кохався в українських народних піснях. Російського у його виконанні ніколи нічого не чула". Знав і любив церковну музику ще з дитячих літ. В Опішні співав у церковному хорі. Часто наспівував мотиви з таких творів, як "...да исполнится молитва моя...", з хорових концертів та інших творів Максима Березовського (1745-1777), Дмитра Бортнянського (1751-1825) та Артемія Веделя (1767-1808). Виступав як соліст у концертах. Улюбленою піснею був "Заповіт" Тараса Шевченка. Взагалі дуже любив співати. Входить, було, в хату і наспівує... В танцювальних групах Націлевича і Делявського Я.Л.Малюженко участі не брав, але танцював мистецьки легко і невимушено, виконував танці за ходом п'єси. Театральне амплуа – герой-коханець. Палкий патріот України, він у 1942 році відмовляється їхати до Німеччини у складі драматично-хорового гуртка Андрія Цемка. "А з ким я поїду?" - запротестував останній. Адже Я.Л.Малюженко був кістяком колективу. Поїхав... Повернувся... Не судили, але постійно викликали на допити в КДБ. Шантажували арештом, вимагали компромат на акторів, зокрема на Андрія Цемка. Все це настільки підірвало йому здоров'я, що він після передчасної смерті доньки помирає. „Вони вкоротили йому віку” – зауважує сучасниця Ніна Запорожчук (1924р.нар.). Вірний і послідовний учень Петра Націлевича. Незмінний учасник його знаменитого театру 1905-1918 років. "Так робив Націлевич!" - посилався завжди на улюбленого учителя, як на неперевершеного авторитета. "Шевченко був його Бог, він на нього молився!" - зауважувала Марія Берлин. Портрет поета роботи Фотія Красицького 1906 року висів у його кімнаті. З ним Ялтинська Українська громада відзначала Шевченківські ювілеї аж до Другої світової війни. Нині портрет зберігається у Музеї кобзарства Криму та Кубані. Ще Яким Леонтійович зберіг унікальну фотографію театру Націлевича, одну з програм театру, виготовлену на рожевому атласі ліберті. Зараз вони

експонуються в музеї Лесі Українки в Ялті разом із книгами бібліотеки театру і Української громади ПБК та іншими реліквіями, збереженими ним.

Яким Малюженко – невтомний трудівник на ниві української театральної культури. „Це аматор-фанатик. Був справжнім артистом. Йому заздрили професіонали, запрошували на професійну сцену, але він відмовився” (М.П.Дмитріїв).

Як людина був стриманим і товариським. Ніколи не пив. Дружина, Марія Семенівна Басанська (1890-1958), була хористкою театру Націлевича, яка за вроду отримала перший приз в Ялті. Вона була двоюрідною сестрою Марії Берлин по матері.

Загальна освіта Малюженка не з'ясована. Військову повинність в армії відбував у чині офіцера...

ХАРЧЕНКО Микита Григорович (1885-1929) – актор виняткового драматичного таланту й ідейно-патріотичної цілеспрямованості. Не лише в мистецтві, а й в повсякденному житті говорить рідною мовою, нагадуючи або продовжуючи традиції Степана Руданського – в Криму з 1861р., який “...в Ялті говорив лише по-українському, навіть з князем Воронцовим, Шуваловим, Мордвиновим, лікарем Тандеевим”.⁵⁷ Микита Григорович дуже любив і шанував український костюм, користувався ним не лише на сцені, а й в побуті. За родинними спогадами, він одержав театральну освіту, але, поступившись проханням братів-підприємців Григорія і Федора, не пішов на професійну сцену... З початку ХХ сторіччя ялтинська преса постійно сповіщає про винятковий рівень його акторської майстерності на аматорській і професійній сценах, називає його ім'я серед кращих акторів напівпрофесійного театру Петра Націлевича. Згідно з даними преси, Микита Харченко зіграв ролі денщика в п'єсі Г. Квітки-Основ'яненка "Шельменко денщик",⁵⁸ Івана Непокритого в п'єсі М.Л. Кропивницького "Дай серцю волю – заведе в неволю"⁵⁹ та ін.

Ось деякі висловлювання рецензентів про зіграні ним ролі:

"Із виконавців, які заслуговують уваги, пан Харченко (Мартин Боруля), що володіє досить сильним і приємним голосом, своєю вдумливою грою показав повне знання малоросійського побуту і моралі, він досить вірно передав тип, який задумав автор..."⁶⁰ В п'єсі Панаса Мирного "Лимерівна" "...дуже хорошими були пан і пані Харченки в ролях батька і матері Насті".⁶¹ Навіть у професійній трупі С.А.Глазуненка "...був неперевершений пан Харченко в ролі шинкаря Ізраїля Халамейзера" у п'єсі О.Суходольського "Хмара".⁶² Надзвичайними босяками були в п'єсі І.А. Тогобочного (1862-1933) "Борці за мрії" пан Харченко в ролі Охріма Непокритого і П.Кравченко – Трохима Кочерги.⁶³

Преса неодноразово наголошує на небуденності голосових даних Микити Григоровича. Наприклад, відзначаючи, що "дивертисмент пройшов дуже жваво", підкреслюється, що "публіка залишилась задоволена куплетами пана Харченка та хоромим співом і танцями, які виконувались на біс".⁶⁴

Микита Харченко проявив себе і в суспільно-громадському житті міста, особливо в культурологічній сфері. Коли Українська громада Південного берега Криму засновує комісію з впорядкування могили Степана Руданського, то другим її головою після Івги Лапи стає Микита Харченко. За його участю комісія викупляє в златоустинської церкви ділянку землі, на якій знаходиться могила С. Руданського, впорядковує й доглядає надмогильний пам'ятник.⁶⁵ Ялтинська Українська громада під його керівництвом ініціює й постійно проводить численні культурні імпрези, зокрема, відзначає ювілейні дати Тараса Шевченка, Степана Руданського та ін.

На прожиття Харченко заробляє в каретно-фаєтонній фабриці П.П.Дзеульського, а увесь вільний час присвячує грі на ялтинській аматорській сцені. З утворенням "Української трупи" одним із перших вливається у її лави, залишаючись її вірним корифеєм аж до дня саморозпуску (1927р).

З днів окупації Української держави московсько-більшовицькою владою у життєвій долі Микити Григоровича пролягла чорна смуга: його, як і брата Григорія, - систематично, аж до самої смерті, викликають на допити органи НКВС. Після одного з допитів він повернувся особливо пригніченим, нікому нічого не сказав, сів за стіл, випив склянку чаю і за столом помер... Так закінчив своє життя Микита Харченко, який довгі роки був зіркою першої величини на небосхилі української театральної Ялти.

Своїм акторським мистецтвом Микита Харченко не поступається ні кращим аматорам ялтинської сцени, ні визначним акторам-професіоналам, яким неодноразово був цінним

партнером. Аналізуючи постановку "Наталки Полтавки" та водевіль "Слушаю, Ваше благородие", рецензент зазначає, що "головне місце в цих виставах належить по праву відомим артистам української сцени, популярній пані Азовській і пану Націлевичу. Зокрема, П.Націлевичу роль Возного удалась прекрасно: він був одним із кращих Возних, яких нам доводилося бачити на Малоросійській сцені". І тут же констатує: "Гарним Выборним був пан Харченко, який створив звичайний тип любителя поживитись на дурничку, любителя приятельських частувань, хитруна собі на умі".⁶⁶

К.І. Харченко.
Ялта. 1925 р.

ХАРЧЕНКО Катерина Іванівна (1888-1958) – дружина рідного брата Микити Харченка Григорія, племінниця і вихованка відомого ялтинського мецената Павла Петровича Дзеульського (1844-1920) дядька по матері, поляка з роду. Катерина Іванівна родом з дому Анциферових – одеських підприємців-росіян. Отже, за походженням вона була напівполька-напівросіянка. Стала відомою ялтинською українською акторкою, активною громадською діячкою. Таким був невідворотний вплив української народної культури, пракорені якої сягають глибин тисячоліть. Катерина Іванівна була щедро обдарованою від природи людиною, з широким колом мистецьких зацікавлень: педагог, актор-аматор, співачка, художниця, громадська активістка.

Володіла англійською, німецькою і французькою мовами. Закінчила Одеську жіночу гімназію. За протекцією співучениці по гімназії княгині Ганни Вирубової, була зарахована до Санкт-Петербурзького Інституту Шляхетних панянок, хоч і не була дворянського роду. Провчилась півтора роки. Працювала "учителькою рукоділля в Дерикойському татарському училищі".⁶⁷

Дерикой – це північно-східна частина міста, колишній район Ущелинне. Катерина Іванівна користувалась високим авторитетом і пошаною в середовищі педагогів та учнівської молоді за самовідданість і професіоналізм. Дружила з донькою директора училища – татаркою Аліме. Була запрошена на посаду педагога Ялтинської жіночої гімназії, нині Ялтинська гімназія ім. А.П. Чехова.

Катерина Іванівна багато й майстерно, на фаховому рівні, вишивала, моделювала і шила національні костюми для побутового користування та особливо для української сцени. Збереглося фото, на якому вона з подругою відповідно в українському та циганському народних костюмах, виконаних з великим мистецьким смаком, знанням техніки і стилю. Кохалась у літературі, мала велику книгозбірню української художньої, наукової і музичної літератури, серед якої немало раритетів. Мала хист до малярства. Опанувала малярську техніку в гімназії та інституті, брала приватні уроки у визначних художників свого часу. Створила немало самобутніх полотен, одне з яких збереглося у рідної племінниці – Ніни Костівни Рибаківської-Запорожчук. Це портрет доньки, написаний олією рукою вправного майстра, що відзначається мистецькою довершеністю. Колекціонувала картини-оригінали великих художників, таких як Іван Айвазовський (1817-1890), Сергій Васильківський (1854-1917), Архип Куїнджі (1841-1910) та ін. Збирала рідкісні фотографії, любила фотографуватись. Бачимо її на світлині знаменитого хору Григорія Давидовського, в якому вона співала під час його гастролей в Ялті, зокрема, брала участь у виступах, присвячених сотій роковині з дня народження Т.Г.Шевченка в 1914 році. Світлина публікувалась на першій сторінці хорової сюїти Г.Давидовського "Бандура". Збереглася й світлина ялтинського хору Прокопа Сапсає, в якому вона теж співала в двадцятих роках, та ін.

У будинку на вулиці Пироговській, який належав братам Харченкам, у Катерини Іванівни був літературно-мистецький салон, відомий далеко за межами міста. В ньому збиралися художники, літератори, музиканти та інші митці. Салону активно протегували заможні брати Харченки, оскільки він утверджував і їхню значимість.

Як актриса Катерина Іванівна була надзвичайно активною і безвідмовною: "Збуди серед ночі і тільки скажи, де виступати, - вона вже тут як тут!" - так відгукався про неї колега по сцені Володимир Шалений. Грала натхненно і самовіддано. Виступала в аматорських і мандрівних професійних трупях, маршрути яких проходили через Ялту. Учениця і вірна послідовниця П.Націлевича, незмінна учасниця його театру з перших днів заснування. Аналіз рецензій,

повідомлень і відгуків дореволюційної преси про театр засвідчують, що вона брала участь в кожній виставі – такими були її активність і любов до театрального дійства. Гра Катерини Іванівни була високо оцінена як глядачами, так і пресою, яка називала її ім'я серед найвидатніших акторів-аматорів. Наприклад, писали, що в п'єсі Панаса Мирного "Лимерівна" пані Антонович, Харченко і пані Любченко та Українцев прекрасно впорались зі своїми досить складними ролями, чим сприяли разом з рештою, ансамблю".⁶⁸ В іншій публікації ім'я Катерини Харченко ставиться навіть поруч з Марією Азовською: "...сенсаційна драма Суходольського "Хмара" пройшла з великим успіхом, і в ній при загальному хорошому ансамблі виділились пані Азовська і Харченко".⁶⁹ Не зайвим буде відзначити, що всі "артисти добросовісно працювали над цією п'єсою під керівництвом такого досвідченого режисера, як П.Націлевич. В особливо сильних драматичних моментах багато хто з публіки ридав. Зала була переповнена. Близько восьмої години вечора, перед початком вистави, біля каси стояв величезний натовп, який не потрапив у театр через відсутність вільних місць".⁷⁰

З приходом радянської влади будинки братів Харченків і каретно-столярну майстерню чоловіка націоналізували, господарям залишили по квартирі. Літературно-мистецький салон розвіявся, як дим у небі. П.П.Дзеульського (1844-1920), щедрого мецената театру Націлевича, "розкурочили нещадно". Його старшого сина Олександра – офіцера царської армії, який добровільно повернувся з австрійського полону на батьківщину, більшовики розстріляли в ялтинському урочищі Багреєво.⁷¹

Дзеульський-батько з горя помирає. Українська театральна справа, яка досягла таких значних вершин до 1918 року, через відсутність меценатської підтримки та через загальний більшовицький терор занепадає ...

З установленням радянської влади Катерина Іванівна потрапляє в число неблагонадійних, як і брати Харченки, і переслідується. Зокрема, після смерті чоловіка, сиділа десь близько півроку в тюрмі (в'язниця була на вулиці Суворова, нині гуртожиток гуманітарного інституту, вул. Червоноармійська, 15). Туди ж кинули і її єдину, недужу на сухоти доньку-випускницю Одеської консерваторії по класу фортепіано. Крім усього, й вимагали ще золото.

Надломлена фізично і духовно Катерина Іванівна відходить від театральної справи. Рідний брат-протоієрей Василь Анциферов (1883-1976) кличе Катерину Іванівну в Америку. Вона відмовилась. Залишилась на милій серцю Україні зі своєю старістю і спогадами.

В.Р. Шалений-Шуер.
Ялта. 1920 р.

ШАЛЕНИЙ-ШУЕР Володимир Рейнгольдович (1890-1980) – бандурист-тенор, скрипаль, український актор і режисер, педагог, один із засновників і активних учасників драматично-хорового гуртка Прокопа Сапсая та Ялтинської професійної "Української трупи", артист держфілармонії на Південному березі Криму, ініціатор професіоналізації бандури та впровадження її в філармонічні програми, природжений адміністратор, організатор і художній керівник татарської національної студії та українського художньо-мистецького руху в Ялті.

Народився В. Шуер 27 травня 1890 року в Гельсінгфорсі (тепер Гельсінкі – столиця Фінляндії). Його батько Рейнгольд Шуер, швед, дворянин з стародавнього роду Фон-Сюрлінгів, пракорені яких сягають в епоху вікінгів, мати Євгенія Федорівна Тідеман-Грандбом – дворянка, православна німкеня з Санкт-Петербурга.

1901 року Володимир закінчив 16-те Петербурзьке міське народне училище, потім учительську семінарію в Гатчині, Пажеський корпус, два курси консерваторії по класу скрипки. Захоплюється окультизмом. Відвідує салон письменниці та окультистки В.І. Крижановської-Рочестер (1861-1924). Вивчає її твори.

1909 року з невідомих причин залишає столицю і з матою виїжджає на Україну в село Дмитрівку Херсонської губернії. Тут, полонений україністикою, залишається вірний їй на все життя. Опановує гру на бандурі в бандуриста і бандурного майстра молдованина, викладача географії Григорія Герживам Латія, працює в школі.

В час Першої світової війни повертається в Петербург, іде добровольцем на фронт, воює під началом генерала Лавра Корнілова (1870-1918), нагороджується двома Георгієвськими хрестами, а з рук царя Миколи II (1868-1918) одержує чин штабс-капітана.

В період революції і розвалу фронту повертається на Україну, включається в розбудову культури й освіти Української Народної Республіки та Гетьманату. Закінчує Миколаївський педінститут (“за різних влад”), учителює, працює завідувачем райвно, режисером професійної української трупи, півроку заступником начальника карного розшуку міста Одеси. Зустрічається з Нестором Махно (1888-1934), отаманшею Марусею, Мішою Япончиком. Воює на боці барона генерала П.М. Врангеля (1878-1928) в Криму, якого знав ще в Петербурзі. Відмовляється від евакуації і бере участь в антирадянському повстанні під керівництвом капітана Захарченка на території Криму.

Після придушення повстання регулярними частинами Червоної армії, проголошення лжеамністії та початком масових розстрілів білого офіцераства Бела Куном В. Шуер зникає з Криму і повертається лише в кінці 1922 року в ролі освітянина й культуролога. Розпочинається новий етап його діяльності на ниві української культури, який триває до дня арешту (1946 року).

В період німецько-фашистської окупації працює директором міського театру, ризикуючи життям, переховує у підвалі власної квартири єврея, артиста держфілармонії Лева Чужбиніна. Після зміни окупації – артист-бандурист філармонії, де мав дозвіл виконувати в супроводі бандури лише якийсь “Сказ о победі” і биліни російською мовою.

Арештований органами КДБ 1947 року. При арешті конфісковують дореволюційну літературу, документи, нагороди, сімейний альбом, де Володимир Рейнгольдович у формі білогвардійського офіцера, підшивку врангелівських газет, дореволюційний паспорт з дворянським титулом тощо. Йому інкримінують все: дворянське походження, офіцераство, співпрацю з режимами УНР та Гетьманату, службу в армії Врангеля, участь в антирадянському повстанні, директорство за німців, при якому влаштував веселі розваги для німецьких офіцерів в театрі, “українізацію Криму” тощо. Вирок: вища міра покарання – розстріл.

Завдяки клопотанню дружини К.О. Іванової-Самигіної – писала в уряд, ЦК партії і самому Й. Сталіну – розстріл замінено 25-ма роками дальніх концтаборів. Покарання відбував на Уралі в районі міста Солікамська. Звільнений 1956 року по амністії зі зняттям судимості. Повернувся до Ялти. Не працював. Помер 3 січня 1980 року в Алупці в меншого сина Юрія – тихо і непомітно. Похований на Алупкінському міському цвинтарі.

Реабілітований після розвалу СРСР.

У місті ніхто й не підозрював, що він – Шуер, а “Шалений” – псевдонім. Всі його знали як Володимира Шаленого. Хоч насправді, шаленим не був, а відрізнявся мудрістю, розважливістю, українською хитринкою. Настільки актор, що псевдонім став його справжнім прізвиськом. Таким і був Шалений в “Українській трупі”: в українському костюмі, подарованому Лесею Українкою, з українським словом, яке западало в людські серця.

На 78-му році життя В.Шалений пригадував зіграні ним ролі:

Василя Цокуля в "Наймичці" І.Карпенка-Карого,
Батька в "Сватанні на Гончарівці" Г.Квітки-Основ'яненка,
Василя у "Душогубах" К.Ванченка-Писанецького,
Василя у "Така її доля",
Лейбу в "Жидівці-вихристці" І.Тогобочного,
Діда-мірошника у "Наймичці" І.Карпенка-Карого,
Дяка у "Ніч перед Різдво" М.Альбиковського,
Дудки Апроша, - Старого цигана, ватажка у "Циганці Азі" М.Старицького,
Імама в "Запорожці за Дунаєм" С.Гулака-Артемовського,
Єврея-шинкаря у "Хмарі" О.Суходольського,
Кандзюбу Павла у "Сватанні на Гончарівці" Г.Квітки-Основ'яненка,
Макара Барильченка – багатого козака, хлібороба у "Суєті" І.Карпенка-Карого,
Остапа в драмі „Тарас Бульба” М.Старицького,
Сотника у "Вій" М.Кропивницького,
Степана у "Невольнику" М.Кропивницького,
Султана у "Запорожці за Дунаєм" С.Гулака-Артемовського,
Хвенька-цигана у "Сорочинському ярмарку" М.Старицького,
Хому Кичатого у "Назарі Стодолі" Т.Шевченка,
Тодека Біка у "Ді шейдер нахт" ("Святкова ніч" – з єврейського),

Цигана у "Запорізькому скарбі" К. Ванченка-Писанецького,

Пенька-старого запорожця, сторожа на пасіці у "Про що тирса шелестіла" С.Черкасенка.

Ялтинська "Українська трупа" для Володимира Шаленого була вершиною його артистичної діяльності. Тут він знайшов творчу театральну атмосферу, партнерів, гідних його таланту. Тут зіграв кращі свої драматичні ролі. Якщо з бандурою він не розлучається до арешту, то "Українська трупа" була короткочасним найяскравішим творчим спалахом в його житті і творчості. То був зоряний час Володимира Шаленого. Славна когорта великих ентузіастів будували на кримській землі український професійний театр. Сповнені надії і райдужних мрій вони не шкодували ні часу ні сил і з молодечим запалом йшли до великої мети, якій не судилось здійснитись (з Півночі подув холодний вітер "сіверко", як говорили на Україні...). Його соратники й однодумці розбрелись по світах українських державних театрів в пошуках світлішої театральної долі. Володимир Шалений залишився в Криму назавжди, який став йому другою малою Батьківщиною.

Марк Згода. Актор, співрежисер "Української трупи". Активний громадський діяч. Ролі: Андрій у "Тарасі Бульбі" М.Старицького, Андрій в "Запорожці за Дунаєм" С.Гулака-Артемовського, Петро в "Наталці Полтавці" М.Лисенка та ін. Єврей за походженням, народився і виріс в Україні. Вважав її своєю єдиною батьківщиною. Всім серцем сприймав велич і трагізм її долі.

Став свідомим і активним борцем за її духовне і політичне відродження. Нам невідомі його дані: ні справжнє ім'я, ні прізвище, ні освіта, ні фах, але своєю діяльністю він залишив помітний слід в українській культурі і громадському житті Ялти. Марк Згода організував і очолив Український трудовий колектив (УТК) при Ялтинській Біржі праці, згуртувавши при ньому весь мистецький потенціал міста. Був талановитим, вдумливим, працелюбним актором-професіоналом європейського рівня, режисював переважно сучасні п'єси Володимира Винниченка та інших, ретельно дбав про ідейно-виховне значення вистав, на відміну від П.Делявського, який всю увагу концентрував на їх абсолютній правді. Доцільно зауважити, що п'єси В.Винниченка користувались гучною славою в місті та за його межами. Привернули до себе увагу відповідних органів. Як повідомив В.Шалений, на одну з вистав завітав їх працівник. Після цього п'єси В.Винниченка категорично заборонили.

Марк Згода, як стверджували сучасники, був ідеологом УТК й "Української трупи". Боляче переживши вимушений саморозпуск виплеканого і ним колективу, пішов працювати у професійну трупу Дмитра Гайдамаки.

"Українська трупа", як і більшість професійних та аматорських музично-драматичних театрів, мала симфонічний ансамбль з 14 - 16 музик.

За даними ялтинської преси, перший аматорський оркестр в Ялті було організовано в 1905 році.⁷² Такі оркестри відомі в Керчі при дитячій опері, згодом в клубі промкооперації, в Севастополі оркестр М.О.Хортена, у Ялті О.О.Кусевицького, А.П.Цемка. Збереглася світлина одного з ялтинських оркестрів 1908 року, зроблене біля міського театру на фоні двох афіш п'єси "Така її доля" трупи П.Націлевича. До складу оркестру входило 13 музик: Акимів..., Апостолак Іван, Військовий Павло Михайлович (Восковий), Гуленко І.М., Губаренко..., Іофе А.М., Фідлер..., Карпачевський С... Абрамович, Кусевицький О.О. (керівник оркестру), Мальєв В., Ніколаєв..., Цемко Микола Павлович (контрабасист). Шимшан Йосип М.

Світлину-оригінал тону сепії 18x20 см зберіг ялтинець, син Й.М. Шишмана Й.М., Ткаченко Марко Йосипович. Пізніше вивіз її в Ізраїль. В Україні збереглися копії.

За свідченням сучасників П.П. Дзеульського (сина) та Олени Рибаківської (актриси театру Націлевича), оркестр супроводжував вистави театру, давав самостійні концерти в Ялті, в Криму та за його межами. Отже, як бачимо, в місті сформувалася певна традиція самоорганізації оркестрів (симфонічних ансамблів) ще з початку ХХ сторіччя, а, можливо, й раніше, і трималась десь до кінця 20-х років.

У складі оркестру "Української трупи" були переважно музики-професіонали, які з різних причин жили в Ялті. До них належали: Намітко – пенсіонер, в минулому скрипаль Маріїнського театру; Новиков – соліст оркестру театру його імператорської величності, він закінчив Московську консерваторію по класу кларнета і контрабаса; Дмитренко – трубач, соліст Севастопольського військового оркестру, мав нагороду – срібний кларнет за виконавську майстерність; Микола Цемко (рідний брат А. Цемка) – котрабасист, вихованець і учасник

військового оркестру Севастопольського Брестського полку. Був і постійний віолончеліст (прізвище не встановлено), який не працював у оркестрі держфілармонії через втрату документів про освіту, та інші значного професійного рівня музиканти. Оркестранти трупи одержували гарантійну платню, незалежно від виручки, зразу після вистави.

А.П. Цемко.
Ялта. 1925 р.

У 1922 році оркестром трупи керує О.І. Пономарьов. Але звучання оркестру не задовольняє П.П. Делявського, і 1923 року останній запрошує на цю посаду **Андрія Павловича ЦЕМКА (1887-1956)**, який народився і прожив все життя в Ялті. Його батько – грек, мати – українка. Є свідчення, що у документах він писався греком.

Андрій Цемко був щедро обдарований від природи бандурист-бас (мав три бандури), скрипаль, оркестровий і хоровий диригент, драматичний і оперний актор, режисер і антрепренер, педагог, громадський діяч. Володів ще й професією паркетника високого класу (навіть клав паркет у Лівадійському царському палаці).

Загальна й музична освіта Андрія Цемка не з'ясовані. Відомо, що він досить успішно працював з оркестрами міста. Тогочасна преса зазначала: "Оркестр А.Цемка, безумовно, – один із самих серйозних із усіх оркестрів, що грали за останні роки в міському ресторані..."⁷³

Високу оцінку його диригентській майстерності дають сучасники: "Коли за пультом А.Цемко, – згадує В.Шалений, – то за оркестр боятись нічого. Всі оркестрові партитури знав напам'ять". До речі, збереглося чимало його хорових то оркестрових партитур, написаних рукою досвідченого майстра. Частково вдалося встановити його хоровий репертуар, який складається з понад 100 українських народних пісень, хорових сюїт Г.Давидовського "Бандура", "Кобза", його хорової поеми "Україна" та інших творів, таких як "Лілі Марлен" (німецькою), "Тарантела" (італійською), "Из-за острова на стрежень" (російською) тощо. Андрій Цемко був учасником української напівпрофесійної трупи Петра Націлевича з дня її заснування – 1905 року. Він керує оркестром і хором театру, грає ролі, виступає як бандурист. З 1910 року працює диригентом оркестрів українських професійних труп, переважно на Донеччині, зокрема в трупах Т.Колісниченка і С.Глазуненка. З 1923 року перебуває в Ялтинській "Українській трупі" як диригент оркестру та актор і бандурист. У 1929 році переймає естафету "Української трупи" і Хору Сапсая, продовжуючи втілювати в життя їхні заповітні мрії та ідеали. До Другої світової війни веде драматично-хоровий театр в клубі ім. Комінтерну, а в період німецького-фашистської окупації переходить з колективом до міського театру. Репетиції проходили щодня. Платні вистави-концерти давали переважно в неділю, актори грали на марках: крім звичайних продуктових талонів (карток), мали безкоштовні обіди. За виступи у військових частинах одержували на кожного актора пакети з продуктами, тут був і тютюн для чоловіків, і шоколад для жінок.

1942 року учасників драматично-хорового театру відібрали на конкурсній основі і відправили до Німеччини під виглядом трудової повинності. Цікаво, що у період німецько-фашистської окупації при міському театрі діяло два аналогічні художні колективи: український аматорський та російський, у якому переважали професіонали. Обидва були прослухані кваліфікованою комісією, яка порекомендувала на закордонні гастролі колектив український. Андрій Цемко усвідомлював гастрольну поїздку (власні запевняли, що їдуть на місяць) як культурологічну місію, а, може й більше. В цьому він схилився перед славетним Олександром Антоновичем Кошицем (1875-1944), обробки українських народних пісень якого він виконував і, можливо, наслідував його подвиг – гастролі по Заході з українським національним хором.

Так говорив Андрій Цемко за словами Марії Сидорчук: "Ми мусимо зберегти золоту душу нашого народу в фашистській неволі!" Він твердо вірив, що досягне цієї мети засобами мистецтва. В кінці життєвого шляху доля не була ласкавою до Андрія Павловича: фашисти вивезли його до Німеччини, а московські опричники – до Сибіру. Після десятирічного ув'язнення він, як і В.Шалений, змушений був відійти від мистецької і громадської діяльності, хоч і боліла душа. Витримати було важко. Всупереч категоричній забороні рідних, Андрій Павлович пішов на чергове свято пісні, що тоді проходило на співочому полі в Масандрівському парку.

Проходило воно помпезно і бучно. "Батьки" міста і партійні боси воссідали на спеціально спорудженій трибуні. Численними слухачами були жителі Ялти, відпочиваючі та гості. З центру міста ходили автобуси, проїзд був безоплатний, працювали буфети тощо; місто рясніло гаслами: "Все на празник песни!" Була завчасна інформація в пресі, по місцевому радіо і, як водилося, в трудових колективах. На великій імпровізованій сцені, як у калейдоскопі, – хори, хори, хори... А на закінчення – величезний зведений хор і фінальний "Реве та стогне Дніпр широкий!"

Було що слухати, було на що дивитися. Андрій Павлович в захопленні: "Співають як! А голоси які!" – хвалився, повернувшись додому. Був збуджений і щасливий. Його багатолітня праця і найсвітліші сподівання не пройшли марно, не канули в Лету. Ним улюблена українська народна пісня, як і колись, переможно торує собі дорогу в світ. В її тріумфальній ході краплина і його праці Але хворе серце не витримало. Інфаркт міокарду і...вічність.

Ялта. 1929 р.

Змішаний хор трупи очолив **Прокіп Минович САПСАЙ (1886-1929)** – визначний хоровий диригент, співак-тенор, режисер, актор, композитор, скрипаль, піаніст, громадський діяч. З дипломом вільного художника Московської консерваторії, яку закінчив по класу вокалу й хорового диригування 1914 року, Сапсай організує хори й керує ними в Москві, на Кубані, Кавказі, в Україні. В Ялті 1922 року в Будинку оборони організує і веде Український драматично-хоровий гурток, а при держфілармонії – професійний камерний хор.

В концертних програмах виступає як піаніст, скрипаль, співак, акомпаніатор. В "Українській трупі" режисерує переважно опери. Варто зазначити, що постановки українських опер у Криму мають давню і стійку традицію. Українська трупа Данила Журахівського ще в першій половині XIX століття в Севастополі та інших містах Криму ставить "Наталку Полтавку"⁷⁴ та інші українські опери. Є документальні дані, зокрема в тогочасній пресі, про постановку українських популярних опер майже всіма ялтинськими аматорськими драматичними колективами до Другої світової війни. Ялтинський народний самодіяльний оперний театр Будинку культури медпрацівників, заснований 1959 року оперним співаком Валентином Андрійовичем Авдєєвим, також багаторазово ставив і українські опери: "Запорожець за Дунаєм", "Наталку Полтавку", "Сватання на Гончарівці", "Милану" Григорія Майбороди.⁷⁵

Згодом сучасний український кримський композитор Борис Сенчалов (1936 року народження) ставить на ялтинській сцені "Ноктюрн" М.Лисенка, "Іфігенію в Тавриді" К.Стеценка, дитячу оперу "Пан коцький" та "Марину Чурай" на власну музику (1986).

В "Українській трупі" Прокіп Сапсай поставив опери "Галька" С.Монюшка, "Запорожець за Дунаєм" С.Гулака Артемовського, "Катерину" М.А. Аркаса, "Наталку Полтавку" М.В.Лисенка, музичну комедію Кирила Стеценка "Сватання на Гончарівці" за Г.Квіткою-Основяненком. Сам співає оперні партії у виставах, а також працює з вокалістами. Звучання хору трупи доводить до професійної досконалості. Опрацьовані ним "Вечорниці" композитора П.Нішинського зі знаменитим хором "Закувала та сива зозуля" (соліст Борис Радченко) в драмі Т.Шевченка "Назар Стодоля" звучали, за визначенням фахівців, з культурою і пафосом хорів столичних оперних театрів. У драмі С.Черкасенка "Про що тирса шелестіла" П.Делявський вводить живу картину за твором художника І.Ю. Репіна (1844-1930) "Запорожці пишуть листа турецькому султану". Підіймається завіса, а на сцені запорожці, яких зображають актори трупи (режисерська знахідка). У ролі писаря Прокіп Минович, бо "фізіономія підходила" (В.Шалений).

Високий професіоналізм, раціональні методи праці, делікатність та гуманність у поводженні, одухотвореність і чарівність особистості вражали всіх. "Його не просто любили, його обожнювали!" – згадувала хористка Антоніна Ротач. До нього йшли, йому були віданні й вірні.

Помер Прокіп Минович від сухот 16 вересня 1929 року о 16 годині 45 хв. Домовину, покриту червоною китайкою, несли на руках юнаки і чоловіки через усе місто на старе ялтинське кладовище. Хор співав "Козака несуть" і "Заповіт" – його улюблену пісню. Чоловіки-хористи плакали, хористки аж надривались у риданні. Танці до вистав та концертів готувала і ставила **Наталія Миколаївна МЕТНИЦЬКА**. З дитячих літ успадкувавши природу

і характер національної хореографії, вона оволоділа ще й законами високого професіоналізму. Її танцювальні картини відзначалися невимушеністю й стихійністю і були немовби занесеними з вечорниць чи зі святкової вулиці українського села. Вони органічно вплітались у драматичне дійство, як і хоровий чи сольний спів Сапсая, звучання оркестру Цемка. Все це відтворювало живі картини буття українського народу у всіх його проявах і мало великий вплив на аудиторію. Минуло понад півстоліття з тих пір, а ялтинці й досі згадують: "А які голоси були, як танцювали!"⁷⁶

П.П. Делявський.
Ялта. 1922 р.

Головним режисером і художнім керівником "Української трупи" був **Павло Петрович ДЕЛЯВСЬКИЙ** (загинув під час війни у 1941 році). Прибув до Ялти з Олександрії, де, ймовірно, і народився. Якою була його загальна освіта, невідомо, театральної, ймовірно, теж не мав. Та чи мали її корифеї українського дореволюційного театру? Павло Делявський – актор-самородок, "не просто обдарований, а талановитий. Талант мав рідкісний, самобутній..." (В.Томашевська). З дитячих літ на українській сцені грав у аматорських і професійних трупах. Багато гастролював. Весь український класичний репертуар знав напам'ять. На репетиціях текстом не користувався. Наполегливо і послідовно боровся за сценічну правду. "Оркестр сфальшивить – рознесе!" "Добрий, чуйний, щедрий. Поділіться останньою сорочкою. Приїхав друг, надворі злива: "На плащ!" "Сестрі, яка залишилася вдовою з дітьми, вислав із Києва усю зарплату. – "А ми ж як?" – запитувала дружина. – "Так їй же треба!". Жили на платню дружини.

Як свідчать колеги-соратники, був блискучим організатором театральної справи. "Міг створити театр на голому місці, без копійки!" (В. Томашевська). Молодий, вразливий, товариський. З півслова сходився з будь-ким. Прибувши до Ялти, за день-два перезнайомився майже зі всіма акторами. Захопив їх думкою про організацію професійного театру.

Погодив усі формальності з адміністрацією міста. З юнацьким завзяттям і віртуозністю професіонала накинувся на роботу. Все закрутилося, як у калейдоскопі: читались нові п'єси, переписувались ролі, готувались декорації, костюми, аксесуари тощо. На перспективу формували хор, оркестр, танцювальну групу. Репетиції відбувалися щодня – то з окремими акторами, то групами, то з усім складом трупи. В клубі ім. Третього Інтернаціоналу поставили декілька уривків із п'єс і взялися до роботи над першою пробною виставою. Для майбутньої прем'єри Павло Делявський запропонував комедію І.Карпенка-Карого "Суєта". Репетиції і перша її постановка відбулися на сцені Народного Дому. Вистава вдалася на славу, зал для глядачів був переповнений. Аплодисментам не було кінця. Про театр заговорили. Делявського "понесли на руках", успіх незвичайний. Збір повний. Задоволені всі. Окрилені артисти з небувалим ентузіазмом приступили до роботи.

Слід зауважити, що вже в постановці "Суєта" задіяно було 21 актор, 16 оркестрантів, обслуговуючий персонал: суфлер, перукар-гример, костюмер, машиніст сцени, прибиральниця, касир. Отже, уже в перший рік діяльності у трупі налічувалося до п'ятдесяти учасників. У Делявському нуртувала вулканічна енергія. Він був готовий перевернути гори. В його творчій уяві народжувались нові й нові задуми. Він мріяв показати на ялтинській сцені всю українську драматургію, українські опери, бажав ризикнути поставити сучасних авторів, таких як Володимир Винниченко, Мирослав Ірачан та ін. (як говорили, поставити "фрачні п'єси").

Протягом майже шести років П.Делявському значною мірою вдавалося реалізовувати свої задуми. Ми не володіємо інформацією тогочасної преси (та чи й можна назвати газети тих часів справжньою пресою?), користуємось переважно даними акторів трупи О.І.Борисенка, В.Г. Томашевської (дружини П.Делявського), В.Р. Шаленого-Шуєра та свідченнями понад 30 сучасників, з якими у 60-ті роки вдалося поспілкуватися. Згідно з цими даними, "Українська трупа" разом з хором Сапсая поставила 40 п'єс 20 авторів, але, очевидно, це далеко ще не все, що було ними зроблено. Як встановлено, до їхнього репертуару входили:

М.Альбиковський «Ніч перед Різдом» за М.Гоголем.

М.Аркас «Катерина» за Т. Шевченком

К.Ванченко-Писанецький «Запорозький клад», «Катерина» (мужичка).

С.Васильченко «На перші гулі».
 В. Винниченко «Брехня», «Гріх», «Чорна пантера і білий відмідь».
 М.Гоголь «Одруження».
 С.Гулак-Артемівський «Запорожець за Дунаєм».
 М.Ірчан «Родина Щіткарів».
 І.Карпенко-Карий «Безталанна», «Гандзя», «Мартин Боруля», «Наймичка», «Суєта».
 Г.Квітка-Основ'яненко "Сватання на Гончарівці".
 І.Котляревський "Наталка Полтавка".
 М.Кропивницький "Вій", "Дай серцю волю, заведе в неволю", "Доки сонце зійде, роса очі виїсть", "Невольник".
 Л.Манько "Нещасне кохання".
 П.Мирний "Лимерівна".
 С. Монюшко "Галька" (українська переробка).
 М.Старицький "За двома зайцями", "Маруся Богуславка", "Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці", "Сорочинський ярмарок", "Тарас Бульба", "Циганка Аза".
 О.Суходольський "Хмара".
 І.Тогобочний "Душогуби", "Жидівка-вихрестка", "Мати-наймичка".
 С.Черкасенко "Про що тирса шелестіла".
 Т.Шевченко "Назар Стодоля".
 П'єси невстановлених авторів:
 "Ді шейдер нахт" ("Святкова ніч" – з єврейського);
 "Така її доля";
 "Одруження, або Оказія, якої ще не бувало".

До 1 травня 1925 року трупа юридично підпорядковувалась через Український трудовий колектив Ялтинській районній біржі праці. Першим головою біржі праці було призначено бляхара. На мистецтві він не розумівся. В.Шалений з цього приводу зауважував: "Керівництво біржі не розуміло, недооцінювало чудове українське мистецтво, яке йшло з гущі народу, не давало йому розвиватися, поглиблюватись, і трупа почала танути. Актори подалися туди, де любили українське мистецтво, українське слово. Чинились дріб'язкові й значні перешкоди. Приготуємо, бувало, виставу і до дирекції міського театру, а там і театр зайнятий іншою трупою або: "Що-о? Під Українську трупу?" (нізашо, мов). Росіяни не підтримували, давили нас. А ми ж сиділи не на г..., а на добрі!" (з розмови автора із В. Шаленим 13 серпня 1968 року). В.Шалений розповідав також, що старі п'єси, тобто класичний український репертуар, не дозволяли ставити без вступного слова, в якому б глядачам розтлумачувався зміст твору і подавалися характеристики персонажів з більшовицького, так званого, революційного погляду. Вимагали ще й реферат у письмовій формі, затверджений цензором, який ставив підпис і трикутну печатку. Реферат тривалістю 10-15 хвилин виголошували обов'язково двома мовами – українською і російською чи навпаки. Наприклад: іде вистава "Сорочинський ярмарок" М.Старицького. Перед початком на авансцену виходить В.Шалений і звертається до залу: "Шановні глядачі! Зараз перед вами пройдуть типи, які канули у вічність: Солопій Черевик, хитрий циган, який обманював людей", ну, і т.д. В цей час на сцені зображалося велике колесо, освітлене прожектором, а на його тлі живий циган з батоном...

На постановку підготовленої п'єси необхідно було мати офіційний дозвіл. Його давала адміністрація ялтинської районної біржі праці. Пропонувався друкований або переписаний і опрацьований драматичний твір. На його титульному аркуші цензор писав резолюцію, ставив свій підпис і печатку. Бувало, доходило й до конфузів. О.Борисенко розповідає: "Поніс примірник "Запорожського кладу" К.Ванченка. Цензором був татарин, який не те що українську, а й російську мало розумів. "Что? Запорожець? Нет! Не разрешай!" – була резолюція. Що вдіяти? Думали-гадали і рішили замінити титульний аркуш "Запорожського кладу" на "Безталанну" І.Карпенка-Карого. - "Безталанна"? Это можно...", - був висновок. А взагалі умови біржі не були обтяжливі: адміністрація міста, якщо не допомагала, то й не перешкоджала. Фінвідділ відраховував 10% виручки за виставу. "На завісу", тобто за оренду приміщення, платили 80 карбованців. Актори працювали, як і у всіх дореволюційних трупах, на марках, тобто одержували винагороду (зарплату) від грошового збору з вистави залежно від акторського цензу. Але така система оплати не гарантувала стабільного заробітку, і, якщо оркестранти мали його за угодою, то

актори іноді й "горіли". Цю "ахілесову п'яту" українських театрів добре розумів Павло Делявський і вже з днів створення колективу задумувався над його удержавленням.

Після розформування біржі праці трупа переходить у відання Всерабісу, головою якого був П.Рябов, а секретарем – актор трупи О. Горський. Зміна юрисдикції нічим не позначилась на становищі театру. Він жив і творив за своїми внутрішніми законами. Основною базою трупи був Народний дім (нині кінотеатр "Спартак"). Це було стаціонарне приміщення театру, де відбувалися репетиції та вистави, їх давали також у міському театрі, Будинку оборони, курортному залі, пансіонатах Південного берега Криму. Виїжджали на гастролі в Алупку, Алушту, Гаспру, Гурзуф, Місхор, Корейз, Симеїз тощо. Здійснили довготривале гастрольне турне в Пінічну Таврію (лівобережжя Запорізької області). Навіть одноденні поїздки по ПБК в ті часи були не простою справою: треба було їхати на кількох підводах з обідньої пори, а повертатися глибокої ночі. Проте, незважаючи на це, а також на незручності, на тісні зали, інтерес глядачів до вистав був постійним – трупа користувалася незмінним успіхом, мала високу мистецьку репутацію.

Акторський склад трупи був доброзичливим і дружнім, закоханим в українське театральне мистецтво. В ньому брали участь переважно українці, але були й винятки: Олександр Горський та Марк Згода – євреї, Володимир Шалений – напівшвед, напівнімець, **Валентина Георгіївна ТОМАШЕВСЬКА (1896-1972)** – росіянка з аристократичної родини, належно освічена і вихована, в Ялті закінчила театральну студію. Запрошена в драматично-хоровий гурток Сапсея зіграти роль пані, яка говорила виключно російською мовою, Валентина Георгіївна як занурилась в стихію українського драматичного мистецтва, та так і пробула в ньому до останніх днів свого трудового життя.

В.І. Томашевська.
Ялта. 1950 р.

Причому грала в провідних українських столичних театрах. Овдовівши, після війни повернулася в місто своєї юності – Ялту. Але адміністрація держфілармонії категорично відмовила їй у роботі як артистці з українським репертуаром (про це вона мені скаржилась особисто при зустрічах).

Своєрідною постаттю в ялтинському театральному світі був Григорій Григорович Харченко – рідний брат Микити Харченка, чоловік Катерини

Анциферової-Харченко. Працював майстром в каретно-фаянсовій фабриці Павла Петровича Дзеульського – щедрого і відданого театру Націлевича мецената. Згодом Григорій Григорович заснував власну майстерню. Був завзятим меломаном, не пропускав жодної вистави згаданого театру. Постійно перебував в епіцентрі захоплень і звершень театральної трупи, але участі в ній не брав. Коли ж на ялтинському театральному небосхилі заяскравіла зоря Павла Делявського, захоплення драматичним мистецтвом вибухнуло з такою силою, що захопило в свій вир і його. Тоді й він не витримав і вступив до "Української трупи".

Г.Г. Харченко.
Ялта. 1925 р.

П.К.Націлевич після від'їзду з Ялти до Ростова-на-Дону акторсько-режисерську діяльність не поновив, але природа артиста не залишила його в спокої. Після смерті дружини М.Азовської (1921 р.) повертається в Ялту на тимчасове перебування, наймає кімнату по вул. Дарсанівській (нині Лесі Українки), знімається в декількох фільмах на

Ялтинській кіностудії, періодично виступає в "Українській трупі", бо до неї, як говорив Марк Згода, "линули всі, хто мав так звану Іскру Божу". Життєвий шлях Петро Кіндратович закінчує на своїй малій батьківщині – в Ростові-на-

Дону в 1927 році. Ці факти ще раз засвідчують велику принадну силу "Української трупи" режисера Павла Делявського.

Регулярні виступи, професіоналізація настільки вдосконалює мистецтво акторів, що потенційні можливості трупи переростають існуючі умови самореалізації, їх владно кличуть широкі мистецькі горизонти, а удержавлення театру і не передбачалось. Адміністрація міста й Автономної Республіки не йшла назустріч невідкладним вимогам українського театального життя. Та й традиційна форма оплати себе вже не виправдовувала. Доводилось дбати про додатковий заробіток, а це вже актора не влаштовувало.

1926 року відбувається реорганізація трупи, зменшується її склад, у ньому залишаються актори-професіонали та найвизначніші ялтинські актори-аматори. Поновлюється репертуар, впливаються твори сучасних авторів, таких як В.Винниченко, М.Ірчан, опери "Катерина" М.Аркаса, Галька" С.Монюшка та ін. Група набуває значної мобільності, підвищується її виконавська майстерність. Незмінний успіх продовжує супроводжувати виставу за виставою. Колектив, прагнучи розширити межі своєї діяльності, 1926 року приймає рішення відбутися на гастролі в Північну Таврію.

Чому саме в Північну Таврію? Після прилучення Криму до Російської імперії 1783 року його територія і Південь Лівобережної України склали Таврійську губернію з центром у Сімферополі. Економічні та етнокультурні процеси в ній багато в чому були тотожними. Тому керівництво трупи не випадково обрало цей регіон. Зійшли на станції Пришиб, що на залізничній колії Сімферополь – Запоріжжя. Давали вистави переважно у великих населених пунктах. Дійшли аж до Нікополя, але на Правобережжя не переходили. Успіх великий. Збори достатні. Але й цей "ривок у світ" трупу не рятує Повернувшись до Ялти 1927 року, вона невдовзі саморозпускається.

Заслугують на увагу найрізноманітніші штрихи способу життя і діяльності ялтинської "Української трупи", що зуміла при всіх негараздах зберегти взаємоповагу і взаєморозуміння. Сам Павло Делявський як головний режисер користувався загальним незаперечним авторитетом і був далеким від узурпації влади. Загальний тон, своєрідний театральний клімат створювала, насамперед, режисерська група в особі П. Делявського, М.Згоди, В.Захаржевського, П.Сапая. Це був штаб трупи, її мозковий центр. З них чи не найменше збереглося відомостей про актора і режисера В.Захаржевського. Був молодим, талановитим, не одруженим. Користувався серед акторів трупи пошаною і повагою. Його полюбовно називали Вітасем. Згодом одружився з актрисою Оксаною Ряскою.

Усі режисерські проблеми вирішувались колегіально. Ролі розподілялись згідно з акторським амплуа і за згодою актора та всього складу трупи. При втіленні задуму й ідеї враховували творчий досвід, використовували живі приклади і типи навколишньої дійсності. Режисура вимагала від актора постійного самовдосконалення і професійного росту. При повторенні вистави актори були зобов'язані постійно доопрацьовувати свої ролі, знаходити нові грані в розкритті характеру й поведінки зображуваного героя тощо. Приклад йому подавала режисура, марочна система оплати (матеріальне заохочення) теж стимулювала творче зростання.

У колективі не було жодних проявів сімейщини чи групівщини. Загальним правилом було допомагати і поступатись іншому. Приклад подавав сам Павло Делявський. Роль славнозвісного Івана Карася з опери С. Гулака-Артемівського – одна з його найулюбленіших. Для нього вона була візитною карткою у великому театральному світі. Маючи виняткові сценічні дані – оксамитовий баритональний бас, імпазантну статуру, специфічну чоловічу вроду, пишне волосся - він буквально зачаровував і покоряв аудиторію своїм Карасем. Це була не просто гра, а творення ілюзії справжнього, нового задунайського лицаря-шибайголови, якому і сам чорт не брат. А знаменитий дует Карася й Одарки в концертному виконанні за його участю просто блискавично прокотився по Південному березі Криму, викликаючи скрізь захоплення й подив. І ось цією улюбленою роллю Павло Петрович охоче ділився з Андрієм Цемком – колегою й однодумцем з його громоподібним басом. Подібних прикладів немало.

Справжньою серцевиною, душею трупи була Наталія Метницька. Вона, за словами В.Томашевської, не мала особливого сценічного обдарування, не відзначалась ні акторськими даними, ні голосом. На перший погляд, була винятково скромною і тихою від природи, здавалася незначною і малопомітною, але насправді уособлювала ту моральну силу, яка об'єднувала і цементувала в одне ціле великий, іноді норовистий і різношерстий театральний світ. У трупу прийшла з вищих аристократичних кіл (де плавала, як риба у воді), прийшла від його зваб і розкошів в ім'я утвердження професійної національної культури, послідовно і цілеспрямовано простувала до заповітної мети. В трупі не цуралась ніякої роботи: працювала з танцюристами "до сьомого поту", годинами муштрувала вокалістів, сама переписувала їм ноти і взагалі нікому ні в чому не відмовляла. Та, мабуть, головне – це її висока ерудиція. Від природи витончений психолог, вона, як ніхто, помічала в товаристві симптоми назрівання непорозуміння чи конфліктів і завчасно нейтралізувала можливі негативні наслідки.

“Українська трупа” в Ялті виникла не на порожньому місці. Вона мала цілу когорту відомих і забутих попередників і стала прямим продовжувачем Українського стаціонарного напівпрофесійного народного театру П.К.Націлевича та відомої артистки М.Й.Азовської, який діяв у Ялті з 1905 по 1918 рік. Театр припинив свою діяльність не лише через лихоліття, що принесли Перша світова війна, революція та громадянська війна. Військова хуртовина, вік, стан здоров'я спонукають Азовську й Націлевича перебраться до родинного гнізда в Ростові-на-Дону. Виплеканий ними театр був їхньою лебединою піснею. Актори-аматори залишилися із мрією про його поновлення та вряди-годи давали вистави під режисурою Я.Л.Малюженка.

Показовим є той факт, що П.Націлевич, познайомившись з ялтинськими акторами-аматорами та належно оцінивши їхні мистецькі можливості, залишає власну професійну трупу і без ризику приступає до створення ялтинського аматорського театру, який невдовзі набуває статус напівпрофесійного. Театр дає платні вистави. Спочатку його керівництво, а згодом і акторський склад одержують фінансову винагороду.

Великою заслугою П.Делявського та П.Сапсая слід вважати те, що за блискавично короткий термін вони зібрали воєдино розпорошені вітрами історії мистецькі українські сили міста і створили з них високохудожні колективи – Хор Сапсая та “Українську трупу”. Хор Сапсая – професійний камерний хор при ялтинській держфілармонії. Хор мав адміністратора-імпресарію, свій автобус; давав платні концерти, переважно в оздоровницях ПБК.

Павло Делявський зі своїми соратниками й однодумцями за існуючих суспільно-політичних умов не змогли звершити свій задум – створити Державний український музично-драматичний театр в Ялті. Понад п'ять років самовідданої жертвовно-подвижницької праці і блискучих успіхів не проломили криги тупої байдужості можновладців.

Вихід учасникам трупи підказує саме життя. В той час Крим тимчасово перебував у складі Російської Федерації. На материковій Україні один за одним створювались державні театри. За Української Центральної Ради у Києві відновився Український Національний театр (1917-1918), на базі якого влітку 1918 р. за Гетьманату виникає Державний Народний театр (реж. П. Саксаганський) і тоді ж організувався Державний Драматичний театр (реж. О. Загаров) та ін.⁷⁷ "В травні 1919 року... під проводом Й.Стадника постав державний театр ЗУНР" (Західно-Української Народної Республіки).⁷⁸ Зі встановленням радянської влади теж засновуються українські державні театри. Крим залишається осторонь від цього процесу. “Українська трупа” в Ялті приймає рішення про саморозпуск (1927 рік), її основний акторський склад розсіюється по всій Україні. Павло Делявський і Валентина Томашевська подалися в тогочасний столичний Харківський державний Червонозаводський український театр (режисер В.Василько), а з 1934 року – до Київського Державного академічного театру ім. Івана Франка (режисер Гнат Юра). Група акторів на чолі з директором-адміністратором трупи О.Борисенком виїхала до новоствореного (1926 року) робітничо-селянського театру міста Зінов'євська (нині Кіровоград). Серед них Буйний, В.Долинська, В.Захаржевський, О.Росич, О.Ряска, В.Хмурий, а можливо, й інші. Ялтинські артистки відразу гідно себе зарекомендували, а в перші ж роки існування театру серед восьми його кращих артистів були названі В.Долинська, О.Ряска, В.Хмурий.⁷⁹ Проте, незважаючи на мистецький рівень і перспективність новоствореного театру, не всіх ялтинських акторів він задовольняв. В.Хмурий (Ткаченко Василь Олександрович) переходить до Чернігівського музично-драматичного театру ім. Тараса Шевченка. За свідченням О.Борисенка, певний час обіймав посаду начальника обласного відділу культури, а В.Долинська, В.Захаржевський, О.Росич перейшли до Одеського державного драматичного театру. Артиста Буйного згодом теж зустрічали на сценах Києва. О.Борисенко гастролював по Союзу в складі трупи Зінов'євського театру, зокрема, неодноразово в Сибіру й Середній Азії. З виходом на пенсію повертається до Ялти. Олександр Горський займався деякий час в кіно і навіть обіймав посаду директора кіностудій – Одеської та Київської. В.Р.Шалений-Шуер виїжджає в один з драматичних театрів Києва, але з часом переходить на роботу до Ялтинської держфілармонії на посаду бандуриста і актора, Марк Згода, як уже згадувалося, ввійшов до професійної трупи Д.Гайдамаки (1864-1936). А.Цемко продовжував справу своїх попередників і соратників, об'єднавши наявні мистецькі сили в новий драматично-хоровий театр, який припинив свою концертну діяльність гастролями за кордоном в 1945 році.

Утворення в Ялті професійною театру “Українська трупа” і його діяльність засвідчили наявність могутнього мистецького потенціалу в середовищі кримських українців, який за сприятливіших умов розвинувся б у визначну художньо-мистецьку силу. Офіційна статистика свого часу ототожнювала українців з росіянами, а якщо й подавала їх окремо, то в значно заниженій кількості українців. Багаточисельність і високий художній рівень мистецьких українських сил спростували цю суспільну фальш і довели протилежне. “Українська трупа” зорганізувала акторів напівпрофесійного театру П.Націлевича, виховала із нових місцевих акторів-аматорів справжніх артистів-професіоналів і відкрила їм шлях на велику сцену. Як приклад, можна назвати Олександра Борисенка, який ще в ялтинській “Українській трупі” проявив себе як оригінальний і здібний актор та блискучий організатор театральної справи. Другий приклад - Василь Хмурий. Прийшовши до театру з драмгуртка, за час перебування в ньому, сформувався як справжній артист-професіонал, з високою сценічною культурою. У державному Зінов'євському театрі посідав одне з провідних місць. У Чернігівському драмтеатрі також входив до числа "талановитих працівників сценічного мистецтва".⁸⁰ У період Другої світової війни В.Хмурий, перебуваючи у партизанських загонах на Чернігівщині, виступав як актор у виставах і концертах.⁸¹ Після війни актор повернувся у свій театр і успішно продовжував свою театральну діяльність аж до виходу на пенсію. Був і тут одним із кращих майстрів театру.⁸² Такі приклади далеко не поодинокі. Немало й інших акторів ялтинської “Української трупи” перейшло на велику

професійну сцену. Антоніна Іванівна Соболь на початку 20-х років виїхала з трупю Глазуненка. Згодом грала в Запорізькому театрі, потім у Львівському театрі ім. Марії Заньковецької. Приїжджала з трупю до Ялти, грала в показовій виставі, де давали "Назара Стодолю" Т.Шевченка. Валентина Микитівна Харченко, донька М.Харченка, ще до революції виступала з батьком на українській аматорській сцені. Після революції перейшла на професійну сцену (дані з 1972 року Олени Рибаківської).

Марія ЗАБУГА, актриса трупи П. Націлевича та П. Делявського, була запрошена на роботу в Краснодарську оперету.⁸³

Серед усіх тогочасних національних громад Ялти і ПБК, – вірменської, грецької, єврейської, німецької, російської, польської, татарської та інших, – лише українська спромоглася на розбудову професійного театру.

Ялтинська “Українська трупа” була логічним завершенням бурхливого українського аматорського театрального руху Криму, його вершиною. Своєю діяльністю підтвердила висновок Григорія Костюка про незламну силу українського театру. Г.Костюк писав: "Український театр не в змозі був знищити навіть сам Государ Імператор Всеросійський. Він знищив українські школи, пресу, політиків, публіцистів, письменників, громадсько-політичні організації. Але театр знищити не зміг. Театр залишився жити".⁸⁴

ДЖЕРЕЛА

- ¹ УРЭ. К.- 1979.-т.4.- С.147.
- ² Грін А. К.Т.Соленик. К.- “Мистецтво”.-1963-С.24-25.
- ³ “Театральная энциклопедия”, т.2.-М., 1963.- С.706, 707; “УСЭ”, К.1980, т.4.-С.48.
- ⁴ “УРЕ”, т.11, К., 1963.-119; “УРЕС”, т.2.К., 1967.-С.785.
- ⁵ Васильева Л. Вступление. Истоки // Театр легендарного города. К.- “Мистецтво”.-1988-С. 4.
- ⁶ “УСЕ”, т.3.К., 1970.-С. 465.
- ⁷ Крымский вестник 1888.-18 февраля, №3; 1898.-9декабря.
- ⁸ Крымский вестник 1902.-7 февраля, №35; 1902.-10 февраля, №38.
- ⁹ Крымский вестник 1902.-30 сентября, №247.
- ¹⁰ Крымский вестник 1902.-7 февраля, №35.
- ¹¹ Крымский вестник 1896.-23 февраля, №43; 1902.-26 февраля, №52.
- ¹² Крымский вестник 1898.-5 марта, №52.
- ¹³ Дані Заголо Григорія Йосиповича /1898-1973/./Сімферополь. 1972/.*
- ¹⁴ Заголо Г. Перші кроки на самодіяльній сцені//Оксана Петрусенко. Спогади, листи, матеріали.-К., Музична Україна.-1980.-С. 33-37.
- ¹⁵ Русская Ривьера.-1908.-20 декабря, №286.
- ¹⁶ Русская Ривьера.-1908.-18 декабря, №284.
- ¹⁷ Дані Братка Павла Йосиповича./Сімферополь. 1968/.
- ¹⁸ Дані Заголо Григорія Йосиповича. /Сімферополь. 1972/. Севастопольська світлина: “Клуб металістов “Красный слесарь” драм и хор кружки в пьесе “За волю і правду” 20.03.1928г.”На ній 30 аматорів на чолі з режисером Хлюпкіним і хормейстером Г.Й.Заголо.
- ¹⁹ Русская Ривьера.-1914.-30 мая, №119.
- ²⁰ Крымский вестник 1900.-11 октября, №167.
- ²¹ Крымский вестник 1899.-23 января, №21.
- ²² Крымский вестник 1901.-1 февраля, №30.
- ²³ Крымский вестник 1901.-6 февраля, №34.
- ²⁴ Дані Каневського Дмитра Петровича./Сімферополь. 1969/.
- ²⁵ Дані Пантелейчука Гната Тимофійовича./Сімферополь. 1985/.
- ²⁶ Крымский вестник 1901.-28 марта, №81.
- ²⁷ Крымский вестник 1901.-7 июня, №144.
- ²⁸ Дані Кулинича Василя Мусійовича. /Сімферополь. 1968/.
- ²⁹ Персональний письмовий звіт Я.В. Сакуна від 15 червня 1926р. про роботу в Керчі на посаді учителя співів з 1 вересня 1923 по 1934 рр./Архів автора/
- ³⁰ Крымский вестник 1896.-25 июня, №136.
- ³¹ Крымский курьер 1902.-13 февраля, №11.
- ³² Крымский вестник 1899.-6 апреля, №90.
- ³³ Крымский вестник 1896.-25 июня, №136.
- ³⁴ Крымский вестник 1899.-6 апреля, №90.
- ³⁵ Крымский вестник 1899.-23 апреля, №104.
- ³⁶ Крымский вестник 1899.-25 апреля, №106.
- ³⁷ Крымский курьер 1904.-6 марта, №54.
- ³⁸ Макаров М. “Ялта”.Симферополь.-1950.-С. 25.
- ³⁹ Крымский курьер 1901.-21 февраля, №41.
- ⁴⁰ Крымский курьер 1901.-27 февраля, №46.
- ⁴¹ Крымский курьер 1903.- 30 ноября, №307.
- ⁴² Крымский курьер 1904.-6 марта, №54.
- ⁴³ Крымский курьер 1905.-23 июля, №172; 27 июля, №175
- ⁴⁴ “Марко Лукич Кропивницький”. Збірник статей, спогадів і матеріалів. “Мистецтво”.К.,1955.-С. 222, 359.
- ⁴⁵ Дані Радзивіла Петра Степановича/1907-?/./Ялта, 1968/.

-
- ⁴⁶ Світлина масандрівської танцювальної групи за 1937р./Архів автора/; дані Новиченко Неоніли/Ялта, 1969/.
- ⁴⁷ Дані Приварової Олександри Олексіївни - учасниці Лівадійського драмхоргуртка/Ялта, 1967/.
- ⁴⁸ Крымский курьер 1901.-28 ноября, №278; Русская Ривьера 1909.-15 мая, №106.
- ⁴⁹ Дані Сидорчук Марії Тихонівни/1899р.н./
- ⁵⁰ Саун А. Организовать массовый хор//Сталинское знамя.-1952.-27 апреля; Создадим в Ялте объединенный хор//Сталинское знамя.-1952.
- ⁵¹ Мастицкая А. Мои воспоминания о поездке в Германию Ялтинской капеллы. Старый Крым. 1978. Рукопись./Архив автора/.
- ⁵² Кримська світлиця. 2000. - 5 січня, № 2.
- ⁵³ Русская Ривьера 1917.-31 мая, №118.
- ⁵⁴ Міхновський М. Самостійна Україна.К.-1996.-С. 14.
- ⁵⁵ Крымский курьер 1905.-27 декабря, №175.
- ⁵⁶ Крымский вестник 1902.-10 марта, №84.-С.-1;1902.-27 апреля, №107,-С.-1.
- ⁵⁷ Кримський А., Левченко М. Нові знадоби до життєпису Степана Руданського.К.-1926-С. 54.
- ⁵⁸ Крымский курьер 1903.-2 декабря, №309.
- ⁵⁹ Крымский курьер 1906.-19 ноября, №247.
- ⁶⁰ Крымский курьер 1906.-24 октября, №224.
- ⁶¹ Русская Ривьера 1908.-8 мая, №103.
- ⁶² Русская Ривьера 1909.-18 сентября, №207.
- ⁶³ Русская Ривьера 1909.-6 ноября, №247.
- ⁶⁴ Русская Ривьера 1909.-17 октября, №231.
- ⁶⁵ Кримський А., Левченко М. Нові знадоби до життєпису Степана Руданського.К.-1926-С. 24.
- ⁶⁶ Крымский курьер 1905.-27 декабря, №175.
- ⁶⁷ Русская Ривьера 1911.-2 декабря, №269.
- ⁶⁸ Русская Ривьера 1908.-22 апреля, №89.
- ⁶⁹ Русская Ривьера 1908.-29 января, №24.
- ⁷⁰ Там же.
- ⁷¹ Дані Запорожчук Ніни Костівни.
- ⁷² Крымский курьер 1905.-2 марта, №53.
- ⁷³ Русская Ривьера 1909.-29 августа, №193.
- ⁷⁴ Шапоров Ф. Щепкин в Крыму//Слава Севастополя.-1963.-17 ноября.
- ⁷⁵ Дмитриев А. Опера на самодеятельной сцене.//Курортная газета.-1960.-16 января, №11.
- ⁷⁶ Дані Строевої Надії Федорівни – касира театру Петра Націлевича.
- ⁷⁷ Театр. Хронологічна таблиця // Енциклопедія українознавства. Т.8. – Львів. – 2000. – С. 3148.
- ⁷⁸ Історія української культури (за загальною редакцією Івана Крип'якевича (1886-1967)).К.-1994.- С. 617.
- ⁷⁹ Український драматичний театр, т.2.Видавництво Академії наук Української РСР.К.-1959.- С.273.
- ⁸⁰ Там же.С. 395.
- ⁸¹ Там же.С. 446.
- ⁸² Там же.С. 571.
- ⁸³ Дані Рибаківської Олени Іванівни – учасниці театру Петра Націлевича. /Ялта, 1968/.
- ⁸⁴ Костюк Г. Розгром театру//Сталінізм в Україні.К.-1995.-С. 181.

* Дата і місце одержання інформації.

**Ялтинська “Українська трупа” – професійний музично-драматичний театр 1922-1927 рр.
Головний режисер театру Делявський П.П.**

На світлині зліва направо:

I ряд: 1 – Борисенко Олександр Іванович (1905 р.н.), 2 – Метницька Наталія Миколаївна (маманя), 3 – Гай Іван Михайлович, 4 – Орлова Марія, 5 – Зайцев Олександр.

II ряд: 1 - Буйний ... , 2 – Литвиненко Анастасія Євгеніївна, 3 – Смирнов (ймовірно, танцюрист Потапенко), 4 – Делявський Павло Петрович, 5 – Долинська Валентина, 6 – Івасенко Валерія Трохимівна, 7 – Радченко Борис Трохимович.

III ряд (стоять): 1 – Іванов (Перша скрипка оркестру, концертмейстер), 2 – ... (актор і художник театру), 3 - ... (художник-декоратор), 4 – Босих М., 5 - ... (актриса, дружина художника), 6-8 – невідомі, 9 – ... (білетерша).

Актори театру, відсутні, або не впізнані на світлині:

Горський Олександр Володимирович, Денисенко Олександра, Згода Марко, Захаржевський Віталій Степанович, Малюженко Яким Леонтійович, Націлевич Петро Кіндратович (декілька ролей), Потурак, Росич Олександра, Ряска ... , Сапсай Прокіп Минович, Томашевська Валентина Георгіївна, Цемко Андрій Павлович, Харченко Катерина Іванівна, Харченко Валентина Микитівна, Харченко Микита Григорович, Харченко Григорій Григорович, Хмурий Василь Олександрович (Ткаченко), Шалений-Шуер Володимир Рейнгольдович.

Світлина 1922 року.

Азовська Марія Йосипівна (нар. бл. 1870 - пом. 1920), Націлевич Петро Кіндратович (нар. бл. 1873 – пом. 1927). “Місто Нахичевань-на-Дону. 27 вересня 1908 р.”

Ялтинська українська напівпрофесійна музично-драматична труппа 1905-1918рр.
Режисер – Націлевич П.К. Світлина тону сепії 22x29 см, 1906 р.

I ряд (сидять долі зліва направо): 1 - ... , 2 – Денисенко Марія, 3 – Кийко, 4 – Пшенична Галина, 5 – Комарова, 6 – Обрізаненко Т.Ф., 7 – Цемко Андрій Павлович. II ряд (сидять на стільцях): 1- ... , 2 – Дульєрова-Білоглазова К.Х., 3 – Азовська Марія Йосипівна, 4 – Націлевич Петро Кіндратович, 5 – Малюженко Яким Леонтійович, 6 – Любченко Семен Володимирович (Івнський), 7 – Прохоров Д.І., (помічник реж.), 8 – Любарцев Яків Васильович. III ряд (стоять): 1 – Цанова-Алчак Любов Апостолівна, 2 – Мельник Марія, 3 – Басанська Марія Семенівна, 4 - ... , 5 – Переяславець, 6 – Теодорі (грек; перукар, гример), 7-9 – невідомі, 10 – Абросімов Іван Миколайович. IV ряд (стоять на підвищенні): 1 – Карпенко, 2 – Семирученко Тетяна, 3 – Дульєров Василь Ф. (грек, танцюрист), 4 - ... , 5 – Пшеничний Василь.

Встановлені (по пресі) прізвища акторів з 1905 по 1918 рр., що відсутні, або не впізнані на світліні: Антонович, Бігель, Бондаренко, Бондаренко Парасковія Петрівна, Денисова М., Васильєва, Володимиренко, Гаман Ніна Петрівна (латишка), Гончаренко, Грузинська, Долинська, Забуга Марія, Зарницька, Івановська, Іванова, Івась-Панько, Ковалевич А.Т., Коварська А.Т., Ковальова, Комаров, Котляревська, Кравченко П., Осипів, Потапенко О.О., Полонська, Полонський, Полянська, Попова К.Н., Рекало (танцюрист), Рибаківська Олена Іванівна, Роззувайло, Строева Надія Федорівна (актриса і касир театру), Строев, Тетенко (актор-декламатор), Тихомирова, Українцев, Харченко Катерина Іванівна, Харченко Микита Григорович, Цуркальов, Четвериков, Четверикова, Чуйко.

Дзеульський Павло Петрович (1844-1920), Яценко Парасковія Олександрівна (1877-1965) – меценати напівпрофесійної Ялтинської Української трупи.

Ялтинський симфонічний ансамбль, який супроводжував вистави української напівпрофесійної музично-драматичної трупи П.К.Націлевича.

Світлина тону сепії 18x24 см. 13 грудня 1908р. на фоні міського театру з боку вулиці Катеринінської. На двох колонах афіша драми “Така її доля”, виконувана трупюю.

I ряд (сидять): Гуленко І.М., Фідлер, Кусевицький О.О., Губаренко, Ніколаєв.

II ряд (стоять): Цемко Микола Павлович, Восковий (Військовий) Павло Михайлович, Шишман Йосип М., Іофе А.М., Мальєв В., Карпачевський С. Абрамович, Апостолак Іван, Акимів.

Харченко Микита Григорович (1885-1929) в ролі.

Малюженко Яким Леонтійович (1880-1948) – видатний актор-аматор труп П. Націлевича, П. Делявського, А. Цемка. 1906 р.

Харченко Катерина Іванівна (1888-1958) – одна з провідних актрис труп П. Націлевича і П. Делявського.

Цемко Андрій Павлович (1878-1956).

Український драм-хоргурток Андрія Цемка (1887-1956) при клубі Комінтерна (був клуб ім. Ш-го Інтернаціоналу). 1 травня 1929 р.

I ряд: 1 - ..., 2 - Уманська Ганна. II ряд: 3 - Буракова Ася, 4 - Чернова Ольга Миколаївна, 5 - Діденко Михайло, 6 - Коваленко Віра, 7 - Бабенко Михайло, 8 - Муравйова Таїсія, 9 - Страшко Іван Данилович (староста), 10 - Шклякко Анастасія Олександрівна, 11 - Батуріна Берта. III ряд: 12 - ... (хлопчик), 13 - Олійник ... , 14 - ... (поет), 15 - Миколаєнко Пилип, 16 - Попова Раїса Іванівна (помічник старости), 17 - Степченко (баритон, комедійні ролі), 18 - Афонін Олександр Никифорович, 19 - Гончаров ... , 20 - Цемко Андрій Павлович, 21 - ... , 22 - ... , 23 - Скоба Андрій (провідні ролі, хор). IV ряд: 24 - ... , 25 - ... , 26 - ... , 27 - Петракова Ганна, 28 - Гук Яків, 29 - Кукулевич Віра, 30 - Гусєва Олександра, 31 - Бурукіна Марія, 32 - ... , 33 - ... , 34 - Костина ... (альт), 35 - Шевченко ... (малі ролі, хор), 36 - ... Валя ("Мати-наймика". Мати).

Шалений Володимир Рейнгольдович (1890-1980)

Сапсай Прокіп Минович (1886-1929). Армавір, 1914р.

Учасники українського Ялтинського драм-хоргуртка (1923-1929) Сапсая Прокопа Миновича (стоїть у центрі). I ряд (сидять долі) зліва направо: 1 – Немякіна Анастасія Євгеніївна (пізніше Литвинова), 2 – Хірченко ... , 3 - ... Валентина, 4 - Тахчі ... , 5 – Росич Олександра ... , 6 – Єлізарова Серафима (Сіма) Федорівна, 7 – Ротач Антоніна Лукінічна (Тоня Ротач. Кочетова), 8 – Харченко Катерина Іванівна (1888-1985), 9 – Башко ... 10 - ... . II ряд: 1 – Калашніков ... , 2 – ... (дівчинка), 3 – Блажко ... , 4 – 5 ... , 6 – Литвин ... , 7 – Смірнов ... (можливо, Потапенко танцюрист), 8 – Гавличин Сергій Павлович, 9 – Радченко Борис Трофимович, 10 – Хірченко Андрій Семенович. III ряд: 1-5 - ... , 6 - ... Дмитро Дмитрович, 7 – ... (голова клубу моряків – у кашкеті), 8 – Кісела Ярослав Антонович, 9 – Сапсай Прокіп Минович, 10 - ... , 11 - ... Іван ... , 12-14 - ... , 15 – Шевельов Федір Васильович, 16-17 - ... . 7 листопада 1923 року.

Учасники хорового та драматичного українських гуртків залізничної станції Севастополя. Керівник драми Микола Дяченко. Керівник хору Заголо Григорій Йосипович (1898-1972). В центрі світлини в службовому чорному костюмі Башкін – українець, начальник депо залізничної станції Севастополя – великий шанувальник української народної культури.

Сакун Яким Васильович (1875 – 1962) в колі рідних.

Підпис на світлині: “Наша хата. Першого жовтня 1907 року. Село Печеніги, Харьковської області. Батько Василій Іванович. Мати Варвара Олександрівна, на руках Тася. Брат Лаурін Васильович. Поруч нього дружина і донька. Яким Васильович і його дружина. Сергійка ще не було. Сидять: Шура Якимівна і донька Лаврентія Васильовича.” Світлина перших місяців революції 1917 року. Зберігалася в хормейстра Заголо Г.Й. (Передав О.Ф.Нирку в Сімферополі 11 лютого 1971 року.)

Український жіночий вокальний ансамбль будинку культури заводу ім. Серго Орджонікідзе місто Севастополя. Художній керівник і організатор ансамблю Георгій Йосипович Заголо (1898- 1972)
 В першому ряду друга з ліва Титаренко Олександра. У другому ряду друга Заголо Поліна Гнатівна (1905-1985), третя Калюжна Поліна. У третьому ряду третя Винниченко Валентина, четверта Винниченко Франческа, п'ята Павлович Ганна Семенівна, шоста Крутова Євгенія, сьома Лейбович Олександра.

Підпис на світліні: “ Клуб металістів «Красний слесарь» драм. и хор кружки в пьесе “За волю и правду” 20.03.1928 г.” В колективі на світліні 30 учасників з хормейстером Заголо Георгієм Йосиповичем (в краватці) і керівником драми Хлюпіним. Жінок 15 – робітниця портового заводу, чоловіків 15, “всі артилеристи”, м. Севастополь. Ставили “За двома зайцями” М. Старицького, “Мартина Борулю” І. Карпенка-Карого та інші.

Фінал з опери С.Гулака-Артемівського “Запорожець за Дунаєм”. На передньому плані: в ролі Андрія – Олександр Чернишенко, в ролі Оксани – Людмила Рибінська. 1960 рік.

Український академічний змішаний хор Центрального військового санаторію “Крим” міста Партеніт. Засновник і художній керівник Дмитро Петрович Каневський (17.09.1905 – 25.02.1983). Світлина 1980 року.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абрамович** – ялтинський музикант – 25, 45
Абдураманова А. – татарка, учасниця українського Масандрівського танцколективу – 10
Абросімов І. – актор трупи П.Націлевича – 43
Авдєєв В. – оперний співак, засновник Ялтинської народної опери – 28
Азовська М. – професійна акторка-співачка, дружина П.Націлевича – 9, 19, 21, 33, 35, 42, 43
Айвазовський І. – видатний живописець-мариніст – 20
Акимів – ялтинський музикант – 25, 45
Альбиковський М. – український актор, драматург – 24, 30
Антонович – актриса трупи П.Націлевича – 21, 43
Анциферов В. – білоемігрант, священник, брат К.Харченко – 22
Апостолакі І. – ялтинський музикант – 25, 45
Аркас М. – український композитор, історик, культурно-освітній діяч – 7, 29, 30, 34
Архипова М. – касир-білетер “Української трупи” – 50
Афонін О. – учасник драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Бабенко М. – учасник драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Бабриш М. – учасниця українського Масандрівського танцколективу – 10
Басанська М. – хористка трупи П.Націлевича – 18, 43
Батуріна Б. – учасник драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Башкин – українець, начальник залізничного депо станції Севастополя – 13, 55
Башко – учасник драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Башко – учасниця драм-хор гуртка П.Сапсая – 53
Бела Кун – угорець, більшовик, провів масові розстріли в Криму – 24
Березовський М. – український композитор – 17
Берлин М. – театралка Ялти, родичка Малюженків – 13, 17
Білий А. – режисер українського аматорського театру Феодосії – 7, 15
Бігель – актриса трупи П.Націлевича – 43
Благонравова А. – учасниця українського Масандрівського танцколективу – 10
Блажко – учасник драм-хор гуртка П.Сапсая – 53
Бобриш М. – учасниця українського Масандрівського танцколективу – 10
Бондаренко – артист трупи П.Націлевича – 43
Бондаренко П. – актриса трупи П.Націлевича – 43
Бородавкіна О. – співачка, актриса Оксана Петрусенко – 6
Братко П. – український професійний актор і режисер – 6, 15, 39
Борисенко О. – директор і актор “Української трупи” – 13, 15, 16, 30, 32, 36, 37, 41
Босих М. – актриса “Української трупи” – 16, 41
Бортнянський Д. – український та російський композитор і диригент, педагог – 17
Буйний – актор “Української трупи” – 16, 36, 41
Буракова А. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Бурукіна М. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Ванченко-Писанецький К. – український актор, драматург – 24, 30, 32
Васильєва – актриса трупи П.Націлевича – 39, 43
Васильківський С. – український живописець – 20, 42
Василько В. – український актор, режисер, театрознавець – 20, 36
Васильченко С. – український письменник, педагог, перекладач – 30
Ведель А. – український композитор, співак, диригент, скрипаль, педагог – 17
Винниченко В. – український письменник, публіцист, політик, державний діяч – 25, 30, 31, 34
Винниченко В. – учасниця хорового ансамблю Г.Заголо – 56
Винниченко Ф. – учасниця хорового ансамблю Г.Заголо – 56
Вирубова Г. – дворянка, донька композитора С.Танєєва, фрейліна імператриці Олександри Федоовни – 20
Власов А. – генерал-лейтенант, командуючий РОА (русской освободительной армией) – 12
Володимиренко – актор трупи П.Націлевича – 43
Воронцов – князь, власник Алупкінського палацу – 18
Восковий П. – хормейстер, інструменталіст, керівник українського масандрівського драм-хор театру 9, 15, 25, 45
Врангель П. – барон, російський Генерал, очолював збройні сили Півдня Росії в Криму 1920 р. – 24
Гавличин С. – учасник драм-хор гуртка П.Сапсая – 53

Гай І. – актор “Української трупи” – 16, 41
Гайдамака Д. – український професійний актор і режисер – 25, 37
Гаєвський М. – актор “Української трупи” – 16
Гаман Н. – латишка, актриса трупи П.Націлевича – 43
Гамов М. – професійний співак-баритон, актор, режисер українського аматорського Севастопольського муз-драм театру – 6, 15
Герживан-Латій Г. – педагог, бандурист, бандурний майстер, учитель В.Р. Шаленого-Шуера – 22
Глазуненко С. – український актор, режисер – 6, 17, 19, 27
Гоголь М. – видатний російський та український прозаїк і драматург – 7, 31
Гончаренко – актор трупи П.Націлевича – 43
Гончаров – адміністратор драм-хор гуртка А.Цемка (1929 р.) – 50
Горський О. – актор “Української трупи”, секретар Ялтинського Всерабісу – 16, 32, 36, 41
Горянський П. – педагог, літератор, громадський діяч – 12
Грін А. – театрознавець – 39
Грінченко Б. – український письменник, педагог, громадсько-культурний діяч – 11
Грузинська – актриса трупи П.Націлевича – 43
Губаренко – ялтинський музикант – 25, 45
Гук Я. – учасник драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Гулак-Артемівський С. – український композитор, оперний співак-баритон – 6, 15, 24, 28, 31, 34, 55
Гуленко І. – ялтинський музикант – 25, 45
Гулига – директор Керченського заводу ім. Войкова, знищений більшовиками – 8
Гусєва О. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Давидовський Г. – український хоровий диригент, композитор – 6, 11, 21, 27
Делявський П. – актор, співак-бас, головний режисер ялтинської “Української трупи” – 2, 4, 14, 15, 16, 17, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 41
Денисенко М. – актриса трупи П.Націлевича – 43
Денисенко О. – актриса “Української трупи” – 41
Денисова М. – актриса трупи П.Націлевича – 43
Дзеульський О. – офіцер царської армії, розстріляний більшовиками – 21
Дзеульський П. – ялтинський підприємець, меценат театру П.Націлевича – 19, 21, 22, 33, 44
Дзеульський П. (син) – живописець, політв’язень, останній із роду Дзеульських – 13, 26
Діденко М. – учасник драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Дмитренко – оркестрант ялтинської “Української трупи” – 26
Дмитрієв А. – кримський журналіст – 40
Дмитрій М. – ялтинський актор-аматор, співак – 13
Долинська В. – актриса ялтинської “Української трупи” – 16, 36, 41, 43
Домбровський Т. – український професійний актор першої половини ХІХ ст. – 5
Дрейсіг І. – український актор, режисер, антрепренер – 5
Дульєров В. – грек, танцюрист в театрі П.Націлевича – 43
Дульєрова-Білоглазова К. – актриса, виконувачка головних ролей в театрі П.Націлевича – 43
Дяченко М. – керівник української драми Севастопольської залізничної станції – 6, 15, 55
Єлізарова С. – учасниця драм-хор гуртка П.Сапсая – 53
Журахівський Д. – український актор, режисер, антрепренер – 4, 5, 13, 28
Журбенко А. – український актор, режисер аматорського театру в Севастополі – 5, 6, 15
Забуга М. – хористка трупи П.Націлевича, актриса-співачка Краснодарської оперети – 37, 43
Загаров О. – український режисер і актор – 36
Зайцев О. – актор “Української трупи” – 16, 41
Заголо Г. – співак-тенор, севастопольський хормейстер – 6, 7, 15, 39, 55, 56, 57
Заголо П. – учасниця севастопольського жіночого вокально-хорового ансамблю Г.Заголо – 56
Заньковецька М. – видатна українська актриса, одна з основоположників національного театру – 37
Запорожчук Н. – ялтинка, донька О.Рибаківської, лікар, політв’язень – 18,20, 40
Зарницька – актриса трупи П.Націлевича – 43
Захаржевський В. – актор і співрежисер “Української трупи”, актор Єлисаветградського і Одеського державних театрів – 15, 16, 34, 36, 41
Захарченко – капітан, очолив антибільшовицьке повстання після врангелівщини в Криму – 23
Зборовський І. – перший директор української середньої школи в Сімферополі – 7
Згода М. – актор і співрежисер “Української трупи” – 16, 24, 25, 32, 33, 34, 37, 41
Зінкевич – хормейстер в Лівадії – 11

Зубович Д. – український актор-професіонал, першої половини ХІХ ст. – 5
Іванов – скрипаль “Української трупи” – 41
Іванова – актриса трупи П.Націлевича – 43
Іванова Самигіна – друга дружина В.Шаленого-Шуера – 24
Івановська – актриса трупи П.Націлевича – 43
Івасенко В. – актриса “Української трупи” – 16, 41
Івась-Панько – кобзар, актор – 43
Івінський С. – справжнє прізвище актора Любченка С. – 43
Іофе А. – ялтинський музикант – 25, 45
Ірчан М. – український радянський письменник-комуніст, страчений більшовиками – 11, 30, 31, 34
Кайданова Г. – актриса-аматорка, співачка. (м.Севастополь). – 6
Калашніков – учасник драм-хор гуртка П.Сапсая – 51
Калюжна П. – учасниця хорового ансамблю Г.Заголо – 56
Каневський Д. – український, кримський хормейстер – 15, 39, 59
Карпачевський С. – ялтинський музикант – 25, 45
Карпенко-Карий І. – український драматург, режисер, актор, театральний діяч, один із основоположників національного театру – 8, 11, 24, 30, 31, 32, 57
Карпенко – актор трупи П.Націлевича – 43
Катерина ІІ – російська імператриця – 10
Квітка-Оснoв’яненко Г. – український письменник, драматург, громадський діяч – 5, 6, 18, 24, 28, 31
Кийко – актор трупи П.Націлевича – 43
Кісела Я. – учасник драм-хор гуртка П.Сапсая – 53
Коваленко В. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Ковалевич А. – актриса трупи П.Націлевича – 43
Ковальова – актриса трупи П.Націлевича – 43
Коварська А. – актриса трупи П.Націлевича – 43
Козловський І. – видатний український оперний співак (ліричний тенор) – 17
Колісниченко Т. – український актор, режисер – 27
Комарова А. – актриса трупи П.Націлевича – 43
Комаров – актор трупи П.Націлевича – 43
Корнілов Л. – генерал, головнокомандувач Білої Армії – 22
Котляревська – актриса трупи П.Націлевича – 43
Котляревський І. – український письменник, театральний і громадський діяч, дослідник історії та фольклору – 5, 8, 9, 14, 31
Костина – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Костюк Г. – професор, політ’в’язень, автор книги “Сталінізм в Україні”, видавець – 38, 40
Кошиць О. – український хоровий диригент, композитор – 27
Кравченко П. – актор трупи П.Націлевича – 43
Красицький Ф. – живописець і графік, внучатий небіж Т.Шевченка – 18
Крижановська-Рочестер – окультистка, письменниця – 22
Кримський А. – український учений, орієнталіст, поліглот, етнограф, письменник – 9, 39
Крип’якевич І. (1886-1967) – український історик, археолог, ефрагіст, педагог, громадський та культурний діяч – 40
Кропивницький М. – український драматург, актор, режисер, основоположник українського професійного театру – 7, 8, 9, 18, 24, 31, 39
Крутова Є. – учасниця хорового ансамблю Г.Заголо – 56
Кулинич В. – український культуролог, співак-бас, директор будинків культури в Керчі, Ялті – 8, 15, 39
Куїнджі А. – український живописець-пейзажист, педагог, меценат. (Грек за походженням) – 21
Кукілевич В. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Купченко М. – культпрацівник, актор і режисер українського аматорського театру в Лівадії – 11, 15
Кусевийський О. – керівник Ялтинського симфонічного ансамблю – 10, 25, 45
Лапа І. – перша голова комісії із впорядкування могили С.Руданського – 19
Левченко М. – український науковець, дослідник, біограф С.Руданського – 9, 40
Лейбова О. – учасниця хорового ансамблю Г.Заголо – 56
Лемішев С. – російський співак-тенор – 17
Лисенко М. – композитор, фольклорист, педагог, піаніст, хоровий диригент, основоположник української класичної музики – 6, 7, 8, 9, 11, 14, 25, 28
Литвин – учасник драм-хор гуртка П.Сапсая – 53

Литвиненко А. – актриса “Української трупи” – 16,41
Литвинова – учасниця драм-хор гуртка П.Сапсая – 53
Лутак – український хормейстер. Лівадія – 11
Любарцев Я. – актор трупи П.Націлевича – 43
Любченко С. (Івнський) – актор трупи П.Націлевича, репортер – 21, 43
Майборода Г. – український композитор – 28
Малюженко Я. – корифей актор-аматор, співак-тенор, трупи П.Націлевича, “Української трупи”, драм-хор гуртка А.Цемка – 12, 13, 16, 17, 18, 35, 41,43, 47
Мальсв В. – ялтинський музикант – 25, 45
Манько Л. – дореволюційний український драматург – 31
Макаров М. – викладач Ялтинського педагогічного училища –39
Маруся – отаман антибільшовицького повстанського загону на Україні – 22
Махно Н. – український анархіст, революціонер – 22
Мельник М. – актриса трупи П.Націлевича – 43
Метницька Н. – актриса, педагог, хореограф “Української трупи” – 14, 16, 29, 30, 35, 41
Мирний П. – український письменник, громадсько-культурний діяч, видавець – 19, 21, 31
Микола II – останній цар Російської Імперії – 22
Миколасько П. – учасник драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Міхновський М. – український політик, автор брошури “Самостійна Україна” –14, 40
Млотковська Л. – українська і російська актриса-професіонал – 5
Мова Л. – організатор і керівник українських Севастопольських драмколективів – 15
Монюшко С. – польський композитор, творець польської національної опери – 6, 28, 31, 34
Мордвинов – граф, дворянин, ялтинський вельможа – 18
Мостицька Г. – ялтинська піаністка, концертмейстер драмхоргуртка А.Цемка – 40
Муравйова Т. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Муркен Є. – голова правління українського Севастопольського товариства ім. Т.Шевченка – 5
Намітко – оркестрант “Української трупи” – 25
Націлевич П. – український професійний актор і режисер – 9, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 25, 27, 33, 35, 37, 41, 42, 43, 45
Нем’якіна А. – учасниця драм-хор гуртка П.Сапсая – 53
Нирко О. – кримський кобзар, педагог, заслужений працівник культури України, доцент Кримського державного гуманітарного інституту, автор даної праці – 1, 55
Ніколаєв – ялтинський музикант – 25, 45
Ніщинський П. – український композитор, поет, перекладач, диригент –6, 15, 28
Новиков – оркестрант “Української трупи” –26
Новичеко Н. – учасниця українського Масандрівського танцколективу – 10, 40
Обрізаненко Т. – актор трупи П.Націлевича – 43
Олександр II – російський імператор – 5
Олійник – учасник драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Осипів – актор “Української трупи” – 43
Орджонікідзе С. – радянський державний діяч – 56
Орлова М. – актриса “Української трупи” – 16, 40
Павлович А. – учасниця хорового ансамблю Г.Заголо – 56
Панас В. – режисер українських вистав у Ялті – 9, 15
Пантелейчук Г. – інспектор Кримського Облвно, викладач української мови і літератури –7, 39
Переяславець – актор і гример трупи П.Націлевича – 43
Петракова Г. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Петров Й. – українець, оперний співак-бас, засновник російської вокальної школи – 5
Петрусенко О. – українська співачка-сопрано, народна артистка СРСР – 6, 39
Петухов Ф. – актор, постановник український вистав у Ялті –9, 15
Полонська – актриса трупи П.Націлевича – 43
Полонський – актор трупи П.Націлевича – 43
Полянська – актриса трупи П.Націлевича – 43
Пономарьов О. – оркестрант “Української трупи” – 27
Попова К. – актриса театру П.Націлевича – 43
Попова Р. – хористка драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Потапенко О. – актор і танцюрист трупи П.Націлевича та “Української трупи” – 41, 53
Потурай Н. – педагог-вокаліст, філолог, патріот України-Русі – 3

Потурак – актор “Української трупи” – 41
Приварова О. – актриса лівадійського драм-хор гуртка М.Купченка – 11, 13, 40
Прохоров Д. – актор і помічник режисера трупи П.Націлевича – 43
Пшеборовський – кримський, український громадський діяч, актор-аматор – 7, 15
Пшенична Г. – актриса-співачка трупи П.Націлевича – 43
Пшеничний В. – актор, співак-тенор трупи П.Націлевича – 43
Радзівіл М. – акторка і співачка Масандрівського драм-хор театру – 10
Радзівіл С. – актор і декламатор Масандрівського драм-хор театру – 10
Радзівіл П. (син) – зберіг культурну спадщину батьків – 13, 39
Радченко Б. – актор труп П.Націлевича, П.Делявського, А.Цемка – 16, 28, 41, 53
Рекало – танцюрист трупи П.Націлевича – 43
Репін І. – російський і український живописець – 28
Рибаківська О. – актриса і танцюристка трупи П.Націлевича – 13, 25, 37, 40, 43
Рибінська Л. – співачка сопрано, провідна актриса Ялтинської народної самодіяльної опери – 52
Рижик П. – організатор-керівник українського Масандрівського танцювального гуртка – 10
Роззувайло – актор трупи П.Націлевича – 43
Розумний Л. – керівник аматорського драмгуртка в Севастополі – 5, 15
Росич О. – професійна актриса “Української трупи”, Єлисаветградського та Одеського держтеатрів – 15, 16, 36, 41, 53
Ротач-Кочетова А. – учасниця драм-хор гуртків П.Сапсая, А.Цемка, політв’язнь – 12, 13, 29, 53
Руданський С. – український поет, лікар, громадський діяч – 9, 13, 18, 19, 40
Рябов П. – голова Ялтинського Всерабісу – 32
Ряска О. – професійна актриса “Української трупи”, Єлисаветградського та Одеського Держтеатрів – 15, 16, 34, 36, 41
Саксаганський П. – корифей українського національного театру – 36
Сакун О. – донька Якіма Сакуна – 13, 54
Сакун Т. – донька Якіма Сакуна – 13, 19, 54
Сакун Я. – Ялтинський регент-хормейстер, педагог, громадський діяч – 8, 11, 15, 39, 40, 54.
Сапсай П. – співак-тенор, режисер, хормейстер, актор “Української трупи”, композитор – 12, 15, 16, 22, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 41, 52, 53
Сафронюк Є. – солістка хору Лутака. (Лівадія) – 11
Семирученко Т. – актриса театру П.Націлевича – 43
Сенчалов Б. – ялтинський український композитор – 28
Сидорів П. – бас, соліст хору Лутака. (Лівадія) – 11
Сидорчук М. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 13, 27, 40
Скоба А. – учасник драм-хор гуртка А.Цемка (провідні ролі) – 50
Словацький Ю. – польський поет-романтик – 7
Смирнов – учасник “Української трупи” і драм-хор гуртка П.Сапсая. – 41, 53
Соболь А. – актриса “Української трупи” – 16, 37
Соленик К. – актор, основоположник українського реалістичного театру) – 5, 39
Стадник Й. – український режисер і актор – 36
Старицький М. – український письменник, актор, режисер, громадський і театральний діяч – 8, 13, 24, 31, 32, 57
Сталін Й. – диктатор більшовицької імперії – 24
Степченко – учасник драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Страшко І. – учасник драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Строєв – артист театру П.Націлевича, касир – 43
Строєва Н. – актриса театру П.Націлевича – 39, 40, 43
Стеценко К. – український композитор-класик, теоретик мистецтва, хоровий диригент, громадський діяч – 28
Суходольський О. – український актор, режисер, антрепренер – 19, 21, 24, 31
Тамарин-Деташидзе – режисер Ялтинських аматорських вистав – 9, 15
Тандєєв – ялтинський лікар, вельможа – 18
Татаренко О. – учасниця хорового ансамблю Г.Заголо – 53
Тахчі – учасниця драм-хор гуртка П.Сапсая – 53
Теодорі – грек, перукар, гример трупи П.Націлевича – 43
Тетенко – актор, декламатор трупи П.Націлевича – 43
Титаренко О. – учасниця хорового ансамблю Г.Заголо – 56

Тихомирова – актриса трупи П.Націлевича – 43
Тідеман-Грандбюм Є. – дворянка, мати В.Шаленого-Шуера – 22
Ткаченко В. – справжнє прізвище Хмурого В. –16, 36, 41
Ткаченко М. – ялтинський музикант – 25
Тогобочний І. – український драматург – 8, 19, 24, 31
Томашевська В. – актриса “Українська трупи”, “Червонозаводського театру” (Харків), театру ім. Франка (Київ) –13, 15, 16, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 41
Уманська Г. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка до війни – 50
Українка Л. – видатна українська поетеса, громадсько-культурна діячка, перекладач –18, 24, 33
Українець – актор трупи П.Націлевича – 21, 43
Фідлер – ялтинський музикант – 25, 45
Франко І. – український письменник-класик – 36
Харченко В. – актриса “Української трупи” – 16, 37, 41
Харченко Г. – актор “Української трупи”, підприємець – 16, 18, 20, 21, 33, 41
Харченко К. – актриса трупи П.Націлевича й “Української трупи”, педагог, громадська діячка – 16, 19, 20, 21, 33, 41, 43, 48, 53
Харченко М. – артист трупи П.Націлевича та “Української трупи” – 16, 18, 19, 20, 21 33, 37, 41, 43, 45, 46
Харченко Ф. – 18, 21
Хірченко А. – учасник драм-хор гуртка П.Сапсая –53
Хірченко – учасниця драм-хор гуртка П.Сапсая – 53
Хлюпкін – директор Севастопольського клубу металістів – 6 ,15, 39, 57
Хмурий В. – актор “Української трупи”, Зінов’євського і Чернігівського державних драмтеатрів – 16, 36, 37, 41
Холодовський А. – актор “Української трупи” – 16
Хортен М. – керівник Севастопольського оркестру –6 ,15, 25
Цанова-Алчак Л. – гречанка, хористка трупи П.Націлевича – 43
Цемко А. – бандурист, актор, режисер, хормейстер, оркестровий диригент, педагог, і антрепренер – 4, 12, 15, 16, 17, 18, 25, 26, 27, 29, 30, 35, 37, 41, 43, 45, 47, 49, 50
Цемко М. – ялтинський музикант-контрабасист – 26
Цуркальов – актор трупи П.Націлевича – 43
Черкасенко С. – український письменник, драматург –7, 24, 28, 31
Чернишенко О. – ліричний тенор, провідний актор Ялтинської народної самодіяльної опери – 59
Чернова О. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Четвериков – актор трупи П.Націлевича – 43
Четверикова – актриса трупи П.Націлевича – 43
Чехов А. – російський письменник-класик українського походження – 14, 20
Чехова М. – сестра А.П.Чехова – 10
Чужбинін Л. – актор-професіонал Ялтинської держфілармонії на ПБК – 24
Чуйко – актор трупи П.Націлевича – 43
Шалений-Шуер В. – бандурист, актор “Української трупи”, політв’язень –4, 13, 16, 21-25, 27-32, 36, 41, 51
Шапорєв Ф. – кримський журналіст – 40
Шевельов Ф. – учасник драм-хор гуртка П.Сапсая – 53
Шевченко А. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Шевченко – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка (до 1929р.) – 50
Шевченко Т. – видатний український поет, художник, громадсько-політичний діяч, засновник нової української літератури, творець сучасної української мови – 5, 6, 15, 17, 19, 21, 24, 28, 30, 31, 36, 37
Шишман Й. – ялтинський музикант – 25, 45
Шклянка А. – учасниця драм-хор гуртка А.Цемка – 50
Шкурагова Н. – концертмейстер хору Лутака (Лівадія) – 11
Шмельова – концертмейстер хору Зінкевича (Лівадія) – 11
Шувалов – граф, дворянин, ялтинський вельможа –18
Шуер П. – швед, дворянин, батько В.Шаленого-Шуера –22
Щербина М. – український сімферопольський актор-професіонал –7, 15
Щепкін М. – видатний актор, великий реформатор і новатор російського і українського театрів – 5, 40
Юра Гнат – український актор, режисер – 36
Япончик М. (Беня Кріг) – очолювач одеських злодіїв, використовуваний і знищений більшовиками – 22
Яценко П. – меценатка трупи П.Націлевича, дружина П.Дзеульського – 44.

Наукове видання

**Олексій Федорович Нирко.
Ялтинська "Українська трупа".
Історичний нарис.**

Редактори:

Людмила Кобзар,
Микола Добродій.
Віктор Ідзьо

Видання II, 2015р.

Комп'ютерний набір:
Олег Фенько

**Інститут Східної Європи
Кафедра українознавства
Університету «Львівський Ставропігон»**

Львів, 2015.